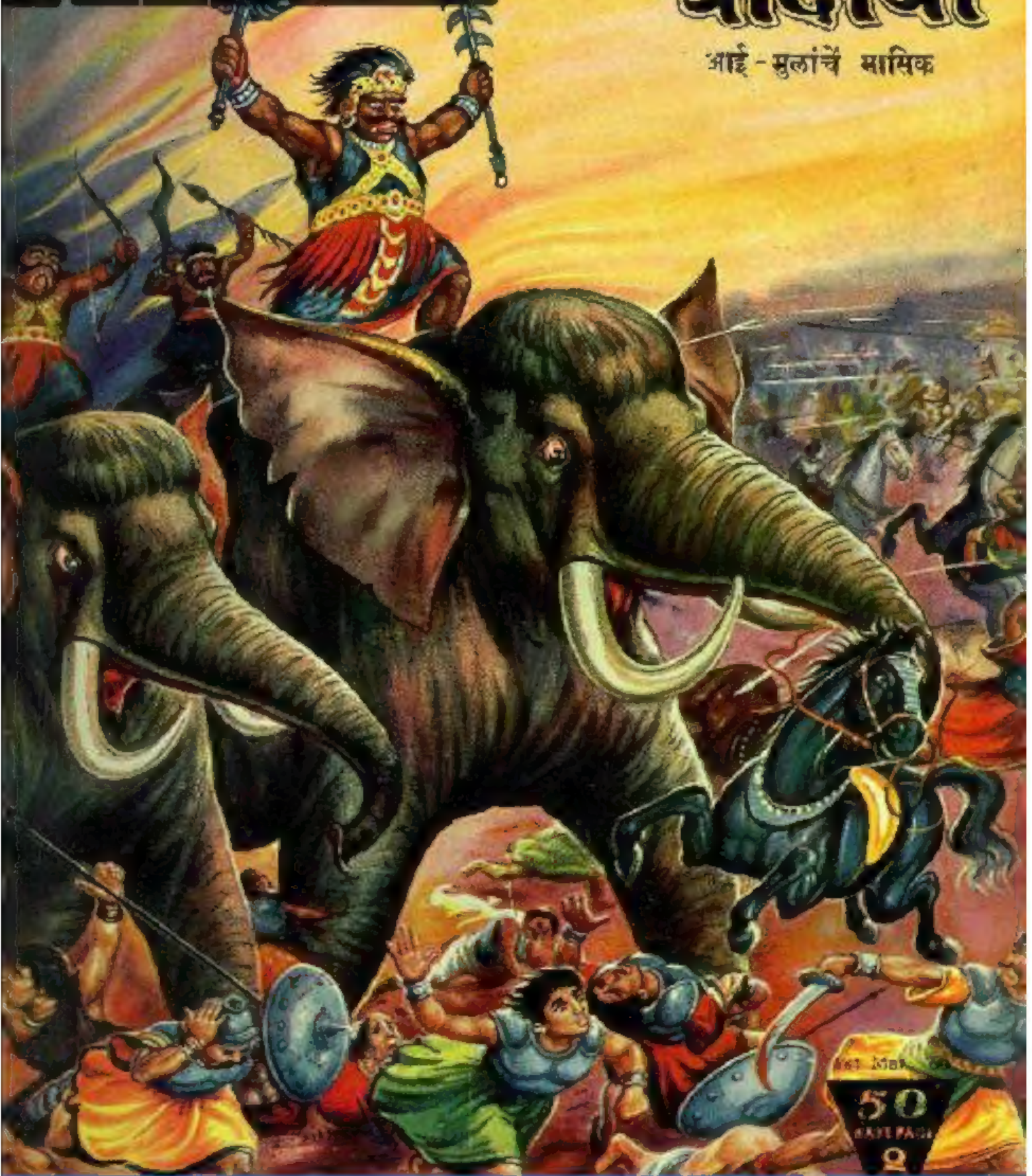

चांदोबा

आई - मुलांचे मासिक

सहाभारत

चौथा दिवस उजाडला. दोन्हीकडील सेना युद्धास सज्ज होऊन रणभूमीवर गेल्या. युधिष्ठिराने पांडव सैन्याची रचना आज नव्या तऱ्हेने केली होती. व्यूहाच्या अवभागी अर्जुन कपिस्वज रथावर आरुढ होऊन शत्रु पक्षातील वीरांची प्रतीक्षा करीत होता.

गुढाल सुन्यात झाली. भीष्म, द्रोण, कृप, शल्य, दुर्योधन सोमदेव वगैरे थोडा अर्जुनाशी युद्ध करण्यास भांबले. अभिमन्यु अर्जुनाच्या मदतीस आला. तो पुढे होऊन युद्ध करू लागला. परंतु भीष्माने त्याच्याकडे लक्ष न देता अर्जुनाशी युद्धास सुरवात केली. त्या दोघांचे मयंकर युद्ध सुरू झाले. तोपर्यंत अश्वत्थामा, मुरिख, शल्य, चित्रसेन व साम्यधुनींचा मुळगा असे पांचवण एकदम एकट्या अभिमन्यूवर तुरेन पडले. त्या सर्वांना मोठ्या शौर्याने अभिमन्यु तोंड देत होता.

अभिमन्यूचे साहस पाहून अर्जुनाने आनंदाने शंत वाजविला. संसध्वनि ऐकून दुर्योधनाने शिर्गार, मद, वैजय वगैरे राजांची पंचवीस हजारंची सेना अभिमन्यूशी युद्ध करण्यासाठी पाठविली. परंतु त्या सैन्याने अर्जुन व अभिमन्यूला घेरले. सेनापति धृष्टद्युम्नाच्या नजरेतून हे सुटले नाहीत. ती सेना घेऊन अभिमन्यूच्या मदतीला धांवला.

ते पाहून साम्यधुनींचा मुळगा, धृष्टद्युम्न व त्याच्या सारख्यावर बाण सोडीत पुढे आला. परंतु धृष्टद्युम्नाने त्याचे धनुष्य तोडून टाकले. नंतर त्याच्या रथाचे घोडे मारले. सारख्याला खाळी आणले. तेव्हा साम्यधुनींचा मुळगा हातांत तलवार घेऊन धृष्टद्युम्नावर धांवल. त्याने त्याला जवळ येऊ दिले आणि एका-एकी त्याच्यावर गदाप्रहार केला. तात्काळ त्याला वीरगति मिळाली.

अथातच साम्यधुनीय चव चढला. तो शर्यावरोवर काला व धृष्टद्युम्नावरोवर युद्ध करू लागला. करान वेळ दोघांचे सारसैन्य युद्ध झाले. धृष्टद्युम्नाकडील वीर घोडे हिले पडले. त्यावरोवर कौरवांचाच विजय होण्याची दृष्टी दिसू लागली. तेचवेळांत अभिमन्यु तेथे येऊन शर्याशी युद्ध करू लागला.

शल्यार्थे रक्षण करण्यासाठी दुर्योधन, दुःशासन, विविश्रति, विकर्ण, दुर्योधन, दुःसह, दुर्युध, चित्रसेन, सल्यव्रत, पुरुमित्र वगैरे अभिमन्यूवर पावले.

अभिमन्यूच्या मदतीसाठी भीम, धृष्टद्युम्न, उग्रपांडव नकुल सहदेव वगैरे वीर धांवून आले.

त्या दोन्ही तुकड्यांत फार मोठे युद्ध झाले. इतके मयंकर की बाकी दोघे युद्ध सोडून हे दडप पाहण्यासाठी त्यांच्या मोवती जमा झाले. शल्य नकुल सहदेवांचा मर्मा असून सुद्धा त्यांच्याशी निकाने युद्ध करीत होता.

युद्ध चालू असतां एकाएकी भीम सिंह-गर्भना करीत हातांत गदा घेऊन रथातून खाली उतरला. चाटेल येणाऱ्या हत्ती, घोडा व पायदळ सर्वांवर गदा प्रहार करीत शल्याच्या रोखाने निघाला. त्याचा तो

रुद्रावतार पाहून सर्व चकित झाले. धृष्टद्युम्नाला भीमाच्या ह्या वाण्याचा कांही अर्थ फट्टेना. भीमावर कांही अविष्ट येऊ नये म्हणून धृष्टद्युम्नाने अभिमन्यूच्या मदतीने पाटीमागून वाण सोडून त्याचे रक्षण केले.

भीमाच्या गदाप्रहाराने हत्ती पायदळ सैन्याला तुडवीत रणभूमीवर फैरविरा पळू लागले. भीम तसाच शत्रु सैन्याचा संहार करीत पुढे जात होता. त्याने शत्रु सैन्यांत हाहाकार उडवून दिला. भीमाचा आवाज ऐकला किंवा त्याची नजर आपल्याकडे फिरली आहे असा भास झाला की त्या

बाजूचे सैनिक आपापल्या जागा सोडून पळून जाऊ लागले.

सैन्यांत खळबळ उडालेली पाहून भीष्म आपल्या रथांत बसून भीमाकडे आला. त्याने भीमावर बाणवृष्टि करण्यास सुम्व्वाव केली. त्याला पाहून साखकी भीष्माच्या समोर येऊन युद्ध करू लागला. तो नव्या दगाने कौरव सेनेच दमन करू लागला. तीढीस तोड म्हणून अलम्बस राक्षस पुढे आला. परंतु शेवटी त्यालाहि माघार घ्यावी लागली.

अलम्बस राक्षसाचा सुद्धां साखकी समोर टिकाव लागला नाही तेव्हा त्याच्या समोर

येण्यास कोणी धजेना. मूरखाने हें पाहिलें व प्राण तळहातावर घेऊन त्याच्या समोर गेला. पाठोपाठ कौरव बंधु देखील त्याच्या मदतीस धांवले.

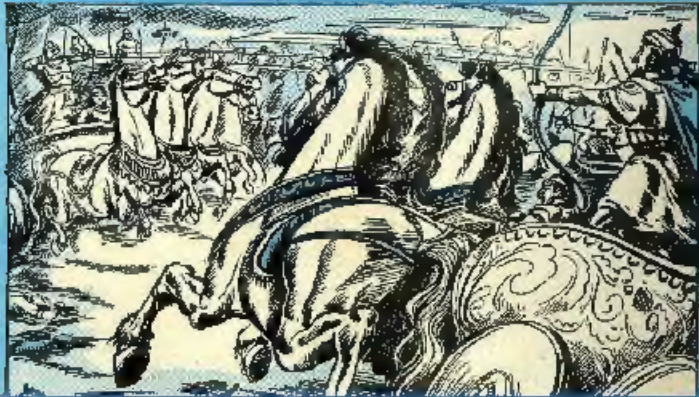
आपल्या चुकत जाणांना आपल्या समोर पाहून भीमाला चैव चढला. हरणांच्या कळपावर सिंह जसा झडप घालतो तशी स्थाने त्यांच्यावर घातली व गदा फिरवू लागला. झाक जेव्हा दुर्योधन व त्याचे भाऊ नन्दक ह्या दोघांनी मिळून भीमाला बाणांचा वर्षाव करून जखमी केलें. भीमाला चीड आली. तो आपल्या रथावर हातांतील धनुष्यबाण ठीक

करीत आपल्या विद्योक्त नांवाच्या सारथ्याला म्हणाला—“पहा तर! आज ह्या धृतराष्ट्राच्या सुद्धांना कला कमसदनास पाठवितां तें.”

भीमाने दुर्योधन व नन्दकावर बाण सोडण्यास सुरवात केली. इतक्यांत दुर्योधनाचा एक बाण संज्ज संज्ज करीत आला व भीमाच्या हाताला लागला. त्या नरोवर भीमाच्या हातांतील बाण गळून पडला. भीमाच्या सारथ्यालाहि बाण लागला. भीमाने हाताला लागलेला बाण काढून फेंकून दिला आणि दुर्योधनाला बाण मारला व त्याच्या हातांतील धनुष्याचे तुकडे तुकडे करून

टाकले. त्या क्षणांच दुर्योधनाने एक दुसरे धनुष्य घेतलें व भीमावर रोखून बाण सोडला. तो नेमका त्याच्या छातीला लागला व भीम आपल्या रथांत मूर्च्छित होऊन पडला.

अभिमन्यु उपपांडव वगैरे वीरांनी दुर्योधनाला चारी काजूनी खेले व त्याच्यावर हल्ला केला. भीमाला लागलेला बाण स घारण होता. म्हणून त्याची मूर्च्छा लवकरच दूर झाली. तो ताबडतोब उठला व पुन्हां युद्ध करू लागला. शस्त्र भीष्माच्या बाणवृष्टीने मयमीत झाला. भीमाला तोड देण्याचे सामर्थ्य त्याला न राहिल्यामुळे तो रणांगण सोडून पळून गेला.

सुपेणा, बलसन्धु, सुलोचन, उग्र, भीमरथ वीरबाहु, दुर्मुख, दुष्प्रवर्ष, विविक्ष, विकट वगैरे वृतराष्ट्राचे सुलगे मिळून एकदम भीमावर तुडून पडले. भीमाने त्या प्रत्येकाला आपल्या बाणाने मारण्यास सुरुवात केली. एकेक जण पडू लागलेला पाहून बाकीचे आपला जीव सुटीत घेऊन पळून गेले.

भीमाने कौरव योध्यांना आज्ञा दिली. म्हणाले—“यहो! राजकुमारांना तिकडे मीम मारतो आहे आणि तुम्ही इकडेच! चला, जा त्या बाजुला. व्हा पुढे.” काहींनी वीर भीमाच्या आज्ञेवरून भीमाशी लढण्यास

पुढे सरसकटे. त्यांत भगदत्त एका मोठ्या हत्तीवर चढून भीमावर बाण सोडू लागला. त्याला अश्वपुत्र म्हणून पांडव वीरांनी भगदत्तावर बाण सोडले. त्यांत त्याच्या हत्तीला बाण लागल्याने तो उधळला व सर्व सैन्यांत त्याने धुमावूळ साजविला.

भगदत्त व भीम दोघांचे युद्ध सुरू झाले. भगदत्ताचा हत्ती उधळल्याने त्याला राम आला. तो दुसऱ्या रथात बसला व भीमाशी युद्ध करू लागला. त्यांत भगदत्ताचा एक बाण भीमाच्या छातीला येऊन लागला. त्या वरोवर तो ध्वजस्तंभावर आऊन पडला.

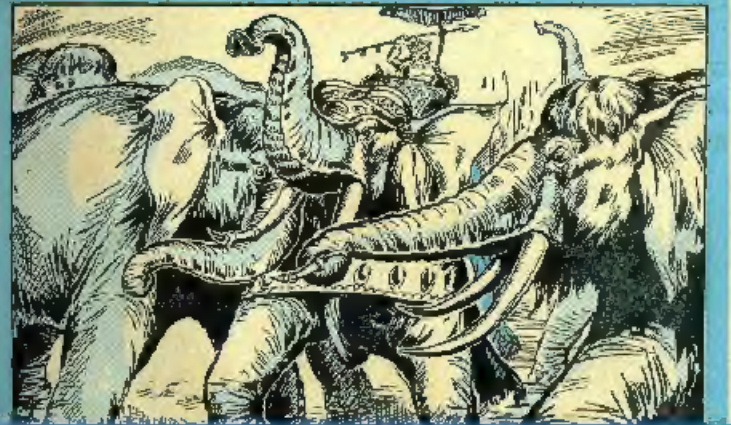
भीमाला पडलेला पाहून भगदत्ताला आनंद झाला. त्याने आनंदाच्या भरांत गर्जना केली.

बापावर आलेल्या संकटाने दटोल्कव जागा झाला. त्याने कौरवांचा समाचार घेण्यासाठी बापा युद्ध करण्याचा निश्चय केला. त्याने एक हत्तीचे सैन्य बनविले. तो स्वतः एका घेरावतावर आढदांड पुरुषाचे रूप घेऊन बसला आणि युद्धभूमीवर आला. त्याच्या पाठीपाठ अष्ट दिक्-पाठ सुद्धा हत्तीवर बसून आले होते.

दटोल्कच्याच्या हत्तींनी भगदत्ताच्या हत्तीला घेरून त्याचे पांढ, सोब, शेपटी

कांन वगैरे ओढून त्याला पुरेसे करून सोडले. त्यामुळे भगदत्ताला युद्ध करणे दुरापास्त झाले, तो मदतीसाठी भागे पुढे बघू लागला. त्याची ती स्थिति पाहताच भीमाने द्रोणाच्या सैन्याला त्याच्या मबलीला पाठविले. भगदत्त मोठा थोडा होता. तो जर मारला गेला असता तर कौरव सैन्याची फारच मोठी क्षति झाली असती.

द्रोणाचार्यांना सैन्यासह येत बसलेले पाहून युधिष्ठिर, नकुल, सहदेव, शंकाक वगैरे दटोल्कच्याच्या मदतीत गेले. दटोल्कच सारख्या विजय गर्जना करीत होता. त्या

ऐकून भीष्म द्रोणाक श्हाणाला-“माझ्या-
च्यानें जातीं सा राक्षसाचीं युद्ध करूंक
नाहीं. मी जगदीं अकून गेलों आहे. सा
वेळीं माझा हातून हें काम होणार नाहीं.
मला वाटतें आज युद्ध येथेंच थांबवावें.”
फौरपांना ही सूचना पसंत पडली. ते संधी
साधून युद्ध थांबवून बाहेर आले व आपा-
पल्या शिबिरांत गेले. त्यांचा भागें जातांदा
पाहून पांडवांनीं शंखवाद केला आणि सर्व
वीर आनंदानें विजयध्वज करीत आपापल्या
शिबिरांत परतले.

आपल्या कांहीं भावांच्या मृत्यूनें दुर्बोध-
नास दुःख झालें. दुःखवेग थोडा कमी
झाल्यावर तो भीष्माकडे गेला. श्हाणाला-
“आजोबा, तुम्ही, द्रोण, कृप, अश्वत्थामा,
कृप्या सर्प जण महारथी आहांत. तिन्ही
लोकांचे राज्य जिंकून आपाप्याचा पराक्रम
तुम्हांत असतां सा पांडवांनाच कसा सारखा

विजय मिळत आहे. काय आहे हात
विशेष कारण? मला कांहीं कळत नाहीं
झालें आहे.”

“बाचें कारण आणि सा प्रश्नांचीं
उत्तरे तुला माहीत आहेत. नम्यानें
सांगण्याची कांहीं गरज नाहीं. मी तुला
बारंवार सांगत होतो कीं पांडवांना जिकरें
सोपें नाहीं. त्यांच्याशीं युद्ध करूं नकोस.
त्यांनीं कधीं कोणाचें वाईट केलेलें नाहीं.
म्हणून न्याय त्यांच्या बाजूला आहे आणि
शिवाय श्रीकृष्ण त्यांच्या बाजूला आहे.
जो पर्यंत तो त्यांच्याकडे आहे तो पर्यंत
त्यांना कोणीहि हारचूं शकणार नाहीं.
कृष्ण व अर्जुन ‘नर-नराकथा’चे अवतार
आहेत.” भीष्म श्हाणाला.

भीष्माचे बोलणें दुर्बोधनाला रुचलें नाहीं.
पण तो कांहीहि न बोलतां खालीं मान
धाळून आपल्या शिबिरांत निघून गेला.

कांशाचा किल्ला

[११]

[चंद्रवर्मा गुरु पक्ष्याच्या पंखांत बसून शोध माविकाच्या पर्वताकडे जात असतां
सरोवरांत पडला. सरोवरातील मंगरीच्या हातून स्वतःचा जीव बाचवून तो
सरोवराच्या काठच्या उघांनांत शिरला. त्या दिवशीं रात्री शंखाच्या पर्वतावर बसत
असतां त्याच्या एकएकी कपालिनी एक खडकाल जमी पडलेली दिसली. पुढें बाचा.]

त्या खडकाल जमी कपालिनी जवळ जवळ गरुड पक्षी कोणीकडे गेले? चंद्रवर्मानें
वेष्टुद्ध स्थितींत कण्ठत पडलेली होती. विचारलें.

तिला पाहून चंद्रवर्मा चकित झाला. त्याला कपालिनी त्याला जवळ बोलावून हळूच
अक्षिपक्ष्याचे गरुड पक्ष्यांशीं झालेलें बोलणें श्हाणाली-“हळू बोल, आपण वेळींच कोण-
त्या तरी गुहेत निघून जाणें बरें. तेथें
गेल्यावर मी सर्व कांहीं सांगेन. मला विशेष
टाकलें असावें, असें त्याला वाटलें.

“कपालिनी तुला विशेष लागलें तर
नाहीं! कांहीं बरें वाईट होण्यापूर्वीच हात बळून उठते. नेतर आपण दोघे कोठें
सांग, मी कांही तरी उपाय करीन. ते तरी निघाव्याच्या जागें जाऊं.”

चंद्रवर्मा थोडा बांवल्ल. त्याचा खांद्यांवरून कपालिनी उठून उभी राहिली. नंतर कपालिनी चंद्रवर्माचा हात धरून बाळं लावली. म्हणाली—“चंद्रवर्मा! मला वाटते त्या झाडीच्या बाड एक गुहा आहेस मला आठवते. चरू तिकडे जाऊ.”

सडपाळ वाटेने चढत उतरत ती दोघे हांगराच्या पायथ्याजवळ येऊन पोचली. त्या गुहेचे तोंड तसे मोठे नव्हते. त्यावर गवत व कांटेरी झाडे उगवली होती. आंदून गुहा पुष्कळ मोठी होती. वर छराराळ भोके होती म्हणून थोडा थोडा उजेड आत येत होता.

कपालिनी आत येऊन वसल्यावर चंद्रवर्माने तिला विचारले—“तुला त्या गूढ पक्ष्यांनी येथे आणून टाकले आहे, हे त्या शंभाला कळले असेल का?”

कपालिनीच्या तोंडावर चंद्रवर्माला स्मित दिसले. मरणाचे भव तिच्या तोंडावर नव्हते. ती म्हणाली—“अरे! त्याला कळले असते की येथे येऊन पडले आहे तर त्याने मला यावेळेपर्यंत जिवंत सोडले असते का? मी काळ सकाळपासून येथे पडून आहे, ज्या गूढ पक्ष्यांच्या हाती मी पडणार होते ते काळसर्पाच्या हाती सांपडून आपल्या प्राणास मुक्ते.”

“असे असेल तर आपल्याला कसलीहि भीति नाही. मी ना काळांखात जाऊन त्या शंभ्याचे ते पूजागृह कोठे आहे हे पाहून येतो.” चंद्रवर्मा म्हणाला.

कपालिनीने चंद्रवर्माला जाठवप करून दिली आणि म्हणाली—“सावध! हं! बर्मा, त्या अग्निपक्ष्याची गोष्ट विस्मरू नकोस रात्रीच्या वेळी त्याच्या हातून स्वतःला बांधविणे सोपे नाही वरं का? आपि दिवसा त्या शंभ्याची नजर खुकविली पाहिजे. आज रात्रीच्या आत त्या अग्निपक्ष्याचा मीक्षमोक्ष

शाळा नाही तर आपला प्राण धोक्यात आहे, समज. त्याचा समाचार घेण्यासाठी मी काळसर्पाला नेमले आहे.”

“म्हज्जे, काळसर्प देखील येथे आला आहे म्हणावयाचा? तू हे तर सांगितलेच नाहीस?” चंद्रवर्मा म्हणाला.

चंद्रवर्माकडे पाहून कपालिनी थोडी हुसली. म्हणाली—“चंद्रवर्मा! काळसर्पाचा माझ्यापेक्षा तुझ्यावर जाऊन भरंवसा आहे हे मला कळले आहे. तू एका एकी मला येथे दिसलास त्याचे मला थोडे देखील आश्चर्य वाटले नाही. तू हतक्या लचकर येथे कसा पोचलास हे विचारले का मी तुला? कारण काळसर्पाने मला तुझ्याविषयी सर्व कब्रही सांगितले होते. तू त्या विचित्र वृक्षाचे फळ खाल्ले आहेस, हे जेव्हा मला कळले तेव्हा तू येथे दुरक्षित पोचशील याची मला खात्री वाटली.”

कपालिनी बोलत होती की एका एकी वीस नमकल्यासारखा एकदम उजेड पडला. चंद्रवर्मा चकित होऊन गुहेच्या बाहेर येऊन पाहू लागला की काय भानगड आहे. तेव्हा त्याला कळले की झाडीच्या पलीकडे अग्निपक्षी उडस येत आहे. तो अगदी जमिनीजवळ उडत आला. त्याला पाहताने

काळसर्प आपल्या फडा वर कळून उभा राहिला. त्याला पाहूनच अग्निपक्षी खाली उतरला आणि काळसर्पाला तोंच हबे होते तो त्याचीच वाट पहात होता.

“कपालिनी, अग्निपक्षी काळसर्पावर शब्दप मारायला आला आहे. मी जातो त्याच्या मदतीला त्याला एकटा सोडून मागणार नाही.” चंद्रवर्मा म्हणाला.

“काही जरूर नाही!” बाहेर गुहेच्या तोंडाजवळ येऊन कपालिनी म्हणाली—“शंभ्याच्या त्या नोकराचा समाचार घ्यायला काळसर्प एकटा पुरे आहे. मजून तू काळ-

सर्पांना पुरा ओळखला नाहीत. पण तो जर का मारू शकला नाही तर मात्र आमणां दोषांचा जीव थोक्यांत आहे असे समज. अग्निपक्ष्याला हे कळले असणार की गरुड मला वेऊन खाले आहेत. ही गोष्ट तो आपल्या मालकाला सांगायला जाण्यापूर्वी त्याचा शेवट झाला पाहिजे.”

इकडे कालसर्प व अग्निपक्षी दोघांची झुंज जपली होती. ती झुंज पाहूनच पाह्या-गाराच्या अंगाचा अस्कांप उडाल्याशिवाय राहिला नसता. चंद्रवर्माच्या अंगावर झहारे उम्रे राहाले. अग्निपक्षी आपल्या अणकुचीदार

बोचीने अग्निपक्ष्याला बाबाल करीत होता. त्याची तोडे रक्तबंबाळ झाली होती. इकडे कालसर्प अग्निपक्ष्याचे पोटा किंवा मानपुटीला जाय घेण्याचा प्रयत्न करीत होता. पक्ष्याने एक दोन्दा कालसर्पाला आपल्या पंज्यांत घेतले. पण कालसर्प पोटाला चाबा घेतो की काय या भीतीने त्याने कालसर्पाला सोडून दिले. अग्निपक्ष्याच्या अंगांतून ज्वाळा येत होत्या. त्यामुळे कालसर्पाचे अंग होरपळून जात होते. पण कालसर्पाने माघार घेतली नाही. त्याच्या तोंडांतून येणाऱ्या विषारी वायूने अग्निपक्ष्याला गुदमरून गेल्यासारखे होत होते. त्याचे पंजे गारठे कागले व अंगांत चाण उरला नाही.

“या दोघांच्या झुंजीचा आवाज त्या शेताच्या कामावर पडला तर तो आल्या-शिवाय राहणार नाही.” चंद्रवर्मा म्हणाला.

“त्याची काळजी करण्याचे कारण नाही. तो आतां घोरत पडला असेल. अग्निपक्षी त्याचा पाहारेकरी आहे. तो जागेवर अस-ल्यावर शेताला कसलीही भीति वाटत नाही. सूर्यस्त झाल्याशिवाय तो जोंपतो व सूर्योदया-पूर्वी उठतो. मला ते सर्व माहीत आहे.” कपालिनी म्हणाली.

बांदोवा

इतक्यात अग्निपक्ष्याने ओरडण्याचा प्रयत्न केला. परंतु तो ओरडू शकला नाही. कोणी तरी त्याचा गळा आवळला. ते कालसर्पाचे काम होते. त्याचे डोकें लोंबकळू लागल्यावरच कालसर्पाने आपली पकड सैल केली आणि पुढील हल्ला करण्यासाठी आपल्या तीनही फटा कर उन्वळून उभा राहिला.

“जय कालसर्प की” असे ओरडायें जसे चंद्रवर्मा वाटले. परंतु तो सावध झाला आणि गुहेच्या बाहेर गंमत पाहायला उभा राहिला. कपालिनीच्या अंगात देखील

एकाधर्की कोटून शक्ति आली कोंग जणें, ती देखील बाहेर आली.

चंद्रवर्मा व कपालिनी दोघे ती झुंज पाहायला बाहेर येण्यापूर्वीच अग्निपक्ष्याने मान टाकली होती व तो जमिनीवर लोळत पडला होता. कालसर्पाच्या अंगावर जमोजमो जखमा झाल्या होत्या. दोघांनी जवळ जाऊन त्याच्या अंगावर प्रेमानें हात फिरवला.

कपालिनी म्हणाली—“कालसर्पा! आतां तूं शापमुक्त होण्याची वेळ जवळ येऊ लागली आहे. तौ शंख माझ्या हातीं येऊन पडला कीं तुझे कार्य संपले समज. तुला

केली त्या पूजागृहाकडे जाण्यात वाहणण्या नाही. त्या शंखाला शेटेला लावण्याचा दुसराच एक उपाय मी नोंदला आहे."

"तो काय बुवा?" चंद्रवर्माने विचारले

"शंख दर रोज सूर्योदयाच्या सुमारस त्या पुर्वेकडील टेकडीजवळ जातो. तेथे एका दगडावर उभा राहून स्वतःमीवती प्रदक्षिणा करीत काहीतरी मंत्र पुढपुढतो. दो एक चौरस बसा दगड आहे. त्या दगडाजवळ फ्लिकडे हजार फुटाहून जास्त खोल अशी एका दरी आहे. मी सांगते तसे केलेस तर त्या दगडा सकळ त्या शंखाचा कडेलोट होईल व हुंटेवांनस खोवला जाईल." कपालिनी म्हणाली.

"यश सांगे तो उपाय. तुला वाटेर ते करायला मी तयार आहे." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"शोदा जवळ ये ! सांगते." चंद्रवर्मा जवळ आल्यावर कपालिनीने काही तरी त्याच्या कानांत सांगितले व म्हणाली—"हे पत्ता ! सावधगिरीने जाय. जर चुकलास तर आतां पर्यंतची सारी मेहनत फुकट जाईल. एवढेच नव्हे, तुझा जीव पण धोक्यात पडेल ! विसरूं नकोस."

चंद्रवर्मा क्षणभर विचार करीत जागच्या जागी उभा राहिला. नंतर एका उंच झाडावर चढत त्याने पुर्वेकडे पाहिले. खाली उतरून तो कपालिनीला म्हणाला—"कपालिनी ! सूर्योदय व्हायला फार दशीर लागणार नाही. मी आपल्या कामावर जातो. तू व कालसर्प गुहेत स्वस्थ विश्रान्ति घ्या." असे सांगून त्याने आपली तलवार म्यानंतून बाहेर काढली व झाडीत पार नाहीसा झाला. त्याने दडाच्या पारंब्या भरामर कापल्या आणि त्या बोकून एक खांब बोरी तयार केली. त्या बोरीचे वेढेले करून ते सांध्यावर टाकले. आणि शुष्कप होणार वट्टे लागला. कपालिनीने सांगितल्याप्रमाणे टेकडीच्या टोंकाकडे एका मोठ्या शिळेवर त्याला एक चौकोनी दगड दिलेला. त्या दगडाच्या दोरीचे एक टोक त्याने भट्ट आणवून बांधले. त्याच दगडावर मांथिक ढंल नेऊन रोज सूर्योदयापूर्वी उभा राहात होता आणि मंत्रोच्चार करीत होता. त्याने दोरीचे दुसरे टोक टेकडीच्या खाली दरीत सोडले.

काम पुरे करून चंद्रवर्मा होंगरावरून फुकट जाईल." कपालिनी स्मित करून खाली आला व कपालिनीला नेऊन नेटला. म्हणाली—"ते तू माझ्यावर सोड. दोरीचे

त्याला आल्याबरोबर कपालिनीने विचारले—"शाले का काम ?"

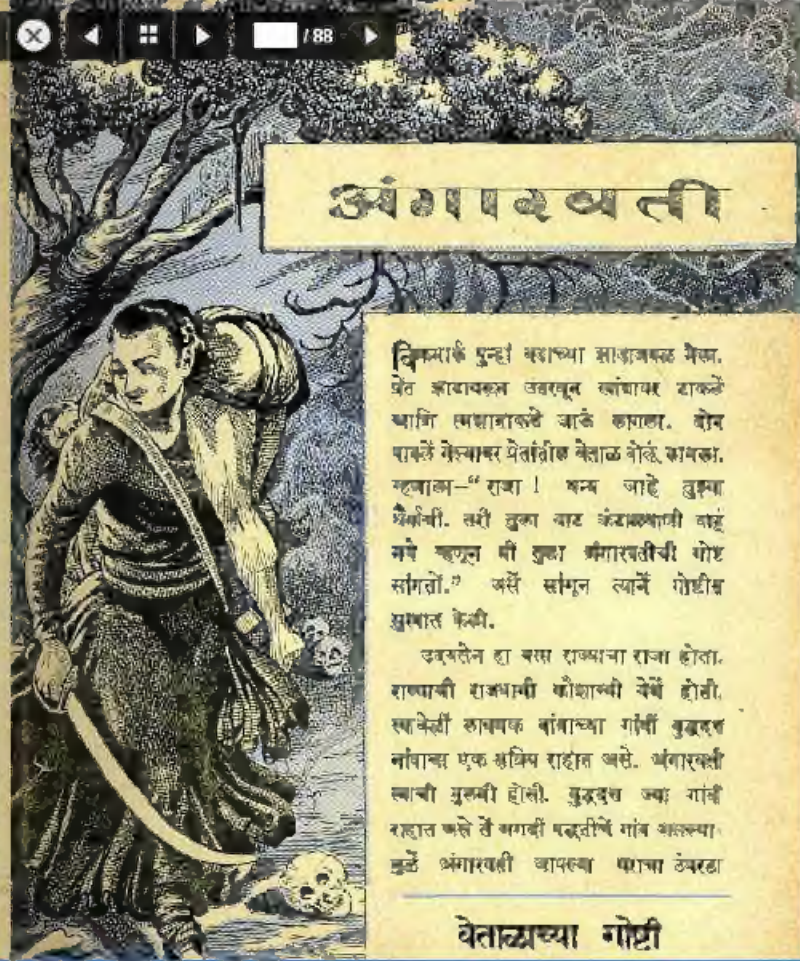
"मी मयल तर केला आहे. यश अपयश बैचाधीन आहे ! दोरीचे एक टोक दगडाच्या बांधले आहे व दुसरे टोक दरीत खाली सोडले आहे. परंतु तो दगड पुर्वेकडे ओढला गेला तरच शंख खाली पडणार ! नाहीतर आपला प्रयत्न फुकट जाणार !" चंद्रवर्माने शंका केली.

"म्हणजे तुझे म्हणणे असे आहे की जर धाव काही चुक खाली तर तुझा प्रयत्न फुकट जाईल." कपालिनी स्मित करून खाली आला व कपालिनीला नेऊन नेटला. म्हणाली—"ते तू माझ्यावर सोड. दोरीचे

दुसरे टोक कोठे आहे तेव्हा बघा बालव, मी तुजी शंका तू करतो."

कपालिनी चंद्रवर्माबरोबर डोंगराजबळ गेली. तेथे चंद्रवर्माने तिला दोरीचे दुसरे टोक राखविले. कपालिनीने ते हातांत घेऊन म्हटले—“अरे, दोरीचे दुसरे टोक ज्या दगडाबा बांधलेले आहे तो दगड टेंकडीच्या अगदी काठावर आहे. आता तो बगळ हाकला की पुरे, तो संख कांठी कापत नाही. तो खाली पडणार आणि त्याचा कपाळप्रक्ष होणार. खंत तुला संख वाटण्याने कारण काय, हे नाही बघा समजले. "तितर्यांत तिने शेवळे घटायून व तोंडावर शेट ठेवून चंद्रवर्माला तावच केले आणि बोटांनी सलाला दाखवीत चंद्रवर्माच्या कानांत पुटपुटकी— "तो रहा ! संख येतो आहे. त्याच्या हातांत ती जादूची कांठी दिवते आहे का तुला ? तो दगडावर चंद्रवर्माबरोबर नू दोरी ओढ !"

चंद्रवर्माने होके वर करून टेंकडीच्या टोकाक पाहिले. सकाळच्या अंधुक उजेडांत त्याला संख मांत्रिकांचे किडत रूप दिसले. त्याचे सर्व बांग एक क्षणभर आरले. परंतु कसेल स्वतःचा सावकत व स्मृ शक्ति एक-वटून त्याने दोरी ओढली. संख दगडावर चढून हात वर करून मंत्रोच्चार करू लागला होता. चंद्रवर्माने दोरी ओढून संख सोडल्या बरोबर संख तांत्रिकाचा तोळ सुटला आणि तो स्वतःचा तोळ मावरण्यासाठी हलत हातवारे करू लागला. परंतु त्याच्या दुर्दैवाने तो स्वतःचा सावक शकला नाही. तो मोठ्याने ओरडला—“दगडबाजी !” त्याच्या हातांतली जादूची कांठी तुटली व पूजा गृहानबळ जाऊन पडली. त्याबरोबर पूजा गृहाजवळ एक मोठा स्फोट झाला आणि जादूची कांठी तळाबात जाऊन पडली. हकचे संख टेंकडीच्या टोका-वरून खाली वरीत पडला. [पुढे चाल]

अंगारवती

विष्णूने पुन्हा वडाच्या साडाजवळ गेल. जेत ज्ञायावकत उडारून खांबावर हाकले आणि लक्षाबाकले जाके लागला. दोन पाकळे वेल्मावर येतंशील वेताळ बोले आचला. म्हणाला—“राजा ! कस आहे तुम्हा येवंची. तरी तुम्हा वाट चंद्रवर्माची वाहू मने म्हणून मी तुम्हा अंगारवतीची गोष्ट सांगतो.” असे सांगून त्याने गोष्टीस सुरुवात केली.

उत्पलेन हा बस राज्याचा राजा होता. राज्याची राजधानी कौशावती येथे होती. त्यावेळी लघवक बांबाच्या गावी बुद्धरथ नांवाचा एक शक्ति राहात असे. अंगारवती त्याची मुलगी होती. बुद्धरथ ज्या गावी राहात असे ते अगदी पडतीचे गांव असल्यामुळे अंगारवती जायत्या घराचा उंबरठा

वेताळच्या गोष्टी

ओलांडून कधी फोडें जात नसे. त्यामुळे चार लोकांत जाणें येणें, त्यांच्यांत मिसळणें वागणें हें अंगारवतीला माहीत नव्हतें. तिचा बाप मुद्दां खडा सर्वकाळ घरांत काहीं तरी करीत बसत असे.

अंगारवती मोठी झाली. आपल्या पुढील आयुष्याविषयी तिच्या मनांत कांहींतरी कल्पना बायला हवी होती. परंतु ती इतकी अबोध होती की आपल्या लग्नाची कल्पना मुद्दां तिच्या मनांत आली नाही.

वत्स देशाचा राजा शिकारीसाठी त्या भागांत आला होता. त्याच्या बरोबरच्या मित्र

मंडळांत चण्डसेन नांवाचा तिशीच्या घरांतला एक शूर योद्धा होता. वत्स राजाकडे नोकरीला लागून त्याला फार दिवस झाले नव्हते.

एक दिवस चण्डसेन जंगलांत गेला असता त्याला पाऊलवाट दिसली. तो त्या शेखानें निघाला तर त्याला बुद्धवत्ताचें गांव लागलें. तेथे त्यानें अंगारवतीलाहि पाहिलें. त्यानें बुद्धवत्ताची ओळख करून घेतली. आपली ओळख सांगितली. नंतर त्यानें बुद्धवत्ताची माहिती काढून घेतांना अंगारवतीचीहि माहिती मिळविली. त्याला जेव्हां कळलें की ती अजून कुंवारी आहे तेव्हां त्यानें तिच्याशी लग्न करण्याची आपली इच्छा तिच्या बापाजवळ व्यक्त केली.

चण्डसेनाचा विचार ऐकून बुद्धवत्ताला आश्चर्य वाटलें व आनंदहि झाला. कारण मुलीसाठीं घर शोधणें किती कठीण काम आहे, हें कोणाला माहीत नाही? चण्डसेन सारखा कुळशीलवान जांवई त्याला शोधून मिळाला नसता. त्यानें होकार दिले.

बुद्धवत्ता विचार करूं लागला माझी मुलगी आतंघरपैत ह्या असल्या खेडे-गांवांत कष्टांत वाढली आहे. ती कौशाम्बीला गेली म्हणजे सुखी होईल.

कावोवा

अंगारवतीला बापाचा विचार अमान्य नव्हता, परंतु चण्डसेनला पाहिल्याबरोबर तिच्या मनांत प्रेम उत्पन्न झाले नाही. तरी पण तिला वाटलें की असा पति मिळणें म्हणजे मान्यच असावे लागतें.

साधारण एक आठवड्यानंतर चण्डसेन बुद्धवत्ताकडे आला. म्हणाला—“मी आपल्या गांवीं वात आहे. तेथें माझ्या घराच्या लोकांना व भिवांना विनार घेऊन लग्नाचा मुहूर्त ठरवून आपल्याला कळवितों. मग तुम्ही लग्नाची तयारी करा.” एवढें सांगून तो कौशाम्बीला निघून गेला.

चण्डसेन गेल्यानंतर त्याच्या विषयीं किंवा आपल्या लग्नाविषयीं अंगारवतीच्या मनांत कधीहि कसलाहि विचार आला नाही. तिच्या मनांत चण्डसेनाबद्दल प्रेमभाव मुद्दां उत्पन्न झाला नाही.

आठवड्यामागून आठवडे गेले तरी चण्डसेनाकडून कांहीं निरोप आला नाही. परंतु त्यामुळे तिला बरा मुद्दां निराशा वाटली नाही. कारण तिला वाटलें “नसेल त्याला माझ्याशीं लग्न करावयाचें. माझे सारे आयुष्य खेडेगांवांत गेलेलें. कलें आवडणार हें त्याला. आणि खरेंच आहे, माझ्या

सारखीशीं त्यांचें लग्न होणें बरें नसावें. जाऊं दे, काय मोठेंसें त्यांत !”

बुद्धवत्ता मात्र त्याच्यावर पूर्ण विश्वास आपि भरवसा ठेवून स्वस्थ बसला होता. तो म्हणत असे—“होणें कुळ फार उत्तम आहे. ह्यांच्या कुळांतील विशेष गोष्ट म्हणजे प्राण गेला तरी शब्दास जमणारे आहेत हे लोक. आद्रीं शब्दाचे धनी.”

ह्या एवढ्या काळांत कौशाम्बींत अगदीं उलटापारल्ट झाली होती. योगेश्वराय उदयसेनाचा मंत्री होता. त्यानें बरीच हें त्याला. आणि खरेंच आहे, माझ्या

वासवदत्ता हिच्याशी उदयसेनेचें लढा करून दिलें आणि स्वा सोन्ही राज्यांत मैत्री जमवून आणली.

त्या अंतर बाणधरायानें विविध करणांचा निषेध करून मगध देशाकडून सैन्य मागविलें, तेथून येणाऱ्या सैन्यानें लावणक गांवांत पडाव टाकला. बासपासचा प्रदेश हस्तगत करण्यासाठीं त्यांना तेथें काही दिवस रहावयाचें होतें.

गांवात सैन्य आल्याने कोणाची जेवा उहाळी होती. एकदां अंगारवती आपल्या घराच्या ओमरीवर उभी असता तिनें

आपल्या घरा समोरून एका सैनिकाचा जखाना पाहिलें. तो साधारण पंचविशीतला तरणाडो देखणा तरुण होता. परंतु त्याच्या चेहेऱ्यावर एका तऱ्हेचें औदासीन्य दिसत होतें. त्याला पाहतांच अंगारवतीच्या मनांत बळबिचल उत्पन्न झाली. न करून तिचें त्याच्याकड मन बसलें, तीच स्थिति दहा सैनिकांची झाली. त्यांचेहि तिच्याकड मन बगल, पण कोणा कोणाशीं बोललं मात्र नाहीं.

त्या दिवसापासून तो सैनिक रोज बुद्ध दवाच्या वराच्या काळीं जात असे, अंगारवती

सुद्धां त्याच्या दर्शनानें आनंदित होत असे. त्याचें नांव शतजीक होतें. प्रकट तो अंगारवतीच्या घरासमोरून जात होता. त्या वेळीं अंगारवती सुद्धां आपल्या घराच्या दरवाऱ्यांत उभी होती. शतजीक हिंमत करून तिच्याशीं बोलला, ती त्याच्याशीं थोडें मोकळेपणानें बोलली तिनें त्याची हकू हकू सर्व माहिती कळून घेतली तो उज्जयिनीचा राहाणारा असून त्याच्या घरी त्याच्या वटाणाच्या आई जिवाय दुसरे कोणी नव्हते तो आपल्या आईची सेवा मनापासून करीत असे परंतु जावयाच्या दिवसासाठीं मगधजानें मेना

पाठविल्यामुळे त्याला सैन्यांत भरती होऊन इकडे थोडें कागलें, आपली आई फार कष्टानें दिवस घालवीत असेल म्हणून त्याला फार आईत वाटत होतें. तो अंगारवतीला म्हणोका—“बा जेथल्यां होणच्या सुद्धांय येऊन पडलों आहे. अजून किती दिवस राहावे व्यगपार आहे कां आणि कोठें जाऊन युद्ध करावे लगणार आहे कोण जाणे / त्या मुळांतून जिनत घरीं पोचलों तर ठीक आणि मी जईपर्यंत आई जिवंत असली तर पुन्हा आमची भेट. केव्हां केव्हां वाटतें कीं मातहत्या करून हें पराबलदी

असे काही दिवस गेले. एक दिवस शतानीक अंगारवतीकडे आला व म्हणाला—
“आज रात्री मी काँगालाहि कळविल्या-
शिवाय मगध देखाळा निघून जाणार आहे.
मला आतां जिणे नकोसं झालें आहे.
आपल्या गावी लकडे फोडून मी आपले
दिवस कंठीन. त्यांत मला जास्त सुख आहे.
मी एवढ्यासाठीं आली आहे कीं तूं माझ्या-
करोबर येणार असशील तर चले, आपण
लस करून आनंदांत राहूं माझी जाई
नकार येणार नाही.”

अंगारवतीने आपली संमती दिली. मग
मरला दोघांचा नेत. शतानीकने तिला तिच्या
घराच्या शेजारच्या बडाच्या झाडाखाली
आपले सामान घेऊन येऊन वाट पाहण्यास
सांगितलें. तिनें तें करून केलें.

अंगारवतीला राहती होतें आपलें हें काम
बापाला मुळीच आवडणार नाही, म्हणून बाप
झोपी गेल्यावर ती उठली. आपलें सामान
वांघलें व तें घेऊन इलकेच परागारे पडली
व शतानीकने सांगितलेल्या बडाच्या झाडा-
खाली जाऊन त्याची वाट पहात उभी राहिली.

थोड्या वेळाने दोन व्यक्ति बोहत बोहत
त्या झाडाजवळ आल्या. अंगारवतीने ओर-

खले की त्यातील एक व्यक्ति तपडमेन आहे
ती एक बाजूला जाऊन उभी राहिली

चण्डनेन आपल्या मित्रास म्हणत होता
“असेच मरछ गेलें म्हणजे द्या रस्त्याला दोन
रस्ते फुटतात एक बुद्धवत्तान्या घराकडे
व एक पडक्या देवळाकडे जातो. आपण
सकाळपवेत त्या देवळांत राहूं आणि उजाड-
ल्यावर बुद्धवत्ताकडे जाऊ. इतके दिवस झाले
मी त्यांना काहीहि निरोप पाठविल्ल नाही.
काय म्हणत असतील ते, कोण जाणें. पण काय
प्रणार शक्यच झालें नाही कळवायला.”
ते दोघे खरोखरच देवळाच्या बाजूला बळले.

थोड्या वेळानें शतानीक आला. त्यानें
हळूच अंगारवतीला बोलाविलें. ती पुढें
आली आणि म्हणाली “मला क्षमा करा
मी तुमच्या बरोबर येऊ शकत नाही. हें
सांगामखान मी येथें आलें आहे.”

शतानीकाला निराशा वाटली. “माझ्याशीं
लस करणें तुला शक्य नाही काय ?”
त्यानें विचारलें.

“शक्य नाही. म्हणून तर सांगायला
आलें. नाहीतर मी आपल्याकरोबर आलें
असतें.” अंगारवती म्हणाली. शतानीक
एक निश्वास सोडून आपल्या बाटेनें

आपुण्य संपवून टाकावें. पण तुला पाहिल्यां
पासून मला पुन्हा जगाचा मोह मनांत
वाहूं लागला आहे.”

अंगारवतीला शतानीकबद्दल एक तऱ्हेचा
जिव्हाळा वाहूं लागला. प्रथम दर्शनीचे प्रेम
दुणावले. चण्डसेनकडून बरेच दिवस झाले.
काहीहि बातमी निरोप नव्हता त्याला आप-
ल्याशीं लस करायलाचें नसेल अशीच तिची
कल्पना झाली. म्हणून तिचें मन शतानीक-
करोबर लस करण्यास प्रवृत्त झालें. पण तिला
वास्त होतें कीं ही गोष्ट आपल्या वडिलांना
आवडणार नाही.

निवृत्त गेला, अंगारवती आपल्या घरी परतली.

दुसऱ्या दिवशी चण्डसेन बुद्धदाकाडे आला. म्हणाला "इतके दिवस मी नुसता राजाचा नोकर होतो, आपल्या बायकोचे पालनपोषण करण्यासारखी माझी स्थिती नव्हती. पण आता मला राजाने जाहागीर दिली आहे. मी आपल्या मुलीशी लग्न करून तिला वेळून जाण्यासाठी आलो आहे."

बुद्धपणाने ठरल्याप्रमाणे अंगारवतीचे त्याच्याशी लग्न लावून दिले व तिला त्याच्या बरोबर पाठवून दिले.

इतके सांगून वेताळ धावला व राजाला म्हणाला "राजा, अंगारवतीने शतानीक बरोबर लग्न व करता चण्डसेनबरोबर कां केले? शतानीकवर तिचे प्रेम नव्हते काय? का चण्डसेन बरोबर लग्न केल्याने धन-दौलत पुष्कळ मिळेल असं वाटले? तुला माहीत

असून जर तू उत्तर दिले नाहीस तर म्हा, तुझे डोके फूटून तुझ्या पायाशी पडेल."

"अंगारवतीमध्ये स्वार्थ मुळीच नव्हता. जर मी जसने तर ही एकादा गरीब शिपायाबरोबर लग्न करण्यास तयारच झाली नसती आणि निःस्वार्थी लोक प्रेमासाठी धर्म सोडणार नाहीत. तिचे शतानीकावर प्रेम बसले. पण त्याचा संबंध तिच्या पुरातन होता. चण्डसेनशी लग्न करणे तिचे कर्तव्य होते. कारण त्या कर्तव्यधर्माचा संबंध तिच्या बहिलाशी होता. धर्म व प्रेम ह्या दोन गोष्टी तिच्यासमोर उभ्या होत्या तेव्हा तिने विचार करण्यात वेळ न घालवित, धर्माचा प्रथम स्थान देऊन स्वार्थी प्रेमाचा त्याग केला," राजा म्हणाला.

राजाचे यौन भोग होतानाच वेताळ प्रेतामह अहजय झाला व वडाच्या झाडावर जाऊन बसला.

कविपते

सरळपणा

चीवच्या पूर्व भागांत एक सुताचा व्यापारी सर्व माहीत होतऱ्या. त्या मुलीशी त्या राहान असे खूप जोरात चालत होता. व्यापाऱ्याचे लग्न ठरले.

त्याचा व्यापार, आता तो थोडा बूड झाला होता. त्याला माठ वर्षे पूर्ण झाली होती. मृत्याळहि कोणी नव्हते. म्हणून तो नेहमी म्हणे "काय उपयोग माझ्या ह्या पैसांचा? त्याचा उपयोग ध्यायला मला कोण आहे?"

शेजारच्या बायकांनी त्याच्या मनातील गोष्ट ओळखली त्यांनी त्याचे लग्न लावून देण्याचे कवळ केले त्याने सांगितले की मला उच्च कुळांतील मानमर्यादा माहीत असलेली, सुंदरशी मुलगी पाहिजे.

एक मुलगी लहानपणापासून मंत्र्याच्या घरी काम करत होती. दिसावयास ती चांगली होती आणि मोठ्याच्या घरात वावरल्याने त्याच्या पद्धती चालीरिती तिला

सर्व माहीत होत्या. त्या मुलीशी त्या राहान असे खूप जोरात चालत होता. व्यापाऱ्याचे लग्न ठरले.

म्हाताऱ्याचे ह्या मुलीशी लग्न झाले. ती म्हाताऱ्याच्या घरी राहावयास आली. तिला खरी परिस्थिती समजली. तिला वाईट वाटले, पण काय करते विचारी!

काही दिवस गेले. एकदा व्यापारी कामा-निमित्त दुकान सोडून कोठे तरी बाहेर गावी गेला होता. त्या दिवशी ही मालकीण आपल्या एका दासीला वेळून फिरवण्यास निघाली. त्याचे दुकान जवळच होते. ती दुकानात गेली. तिथे दोन कारकून काम करीत बसले होते. त्यांतील एक उतार बघाचा होता. दुसरा पंचविशीतला होता. त्याचे अजून लग्न वारी झालेले नव्हते.

आपल्या मालकीणीला आलेली पाहिल्या-बरोबर दोघेहि उठून उभे राहिले. त्यांनी

आदरानें हात जोडून मान वांकविली. तिने प्रेमार्न त्यांना विचारलें-“दोघे किती दिवसांपासून येथें काम करीत आहांत ?”

“आपल्या कूपेनें, सर्व ठीक आहे.” दोघे म्हणाले

मालकिणीस काम सटलें कांण ज्ञाणें, ही तशीच बरी परत गेली, कांहीं पैसे आणले आणि दोघांच्या हातांत दिले थोडा वेळ इकडे तिकडे हिंडून घरी निघून गेली.

मालकिणीनें दोघांना बक्षीत म्हणून जे पैसे दिले ते देताना तिने केलेला भेदभाव कोणाच्या लक्षांत आला नाहीं तिनें म्हालाच्या

कारकुनाला चांदीने दहा रुपये दिले आणि तरण्या चांगला सोन्याच्या दहा मोहारा दिल्या कोणी कोणाला आपल्याला काय दिले हें दाखविलें नाहीं

दोघे कारकून शाळी घालीनें शत्रों दुकानांत निजत असत. एकदां चांगची पाळी होती. तो नेहमीं प्रमाणें दुकापांत निजला थोड्याच वेळांत वार ठोठावल्याचा त्याला आवाज ऐकूं आला. त्यानें दाराजवळ जाऊन “कोण आहे ?” म्हणून विचारलें

“दार उघड” मालकिणीची दासी म्हणाली, तिचा आदेश ऐकून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें दार उघडून पाहिलें तर सरोस्वरच दासी उभी. “एकदां रात्रीं काय काम आहे ? मला मालकिणीनें पाठविलें आहे.” दासी म्हणाली

“ह ! ते सकाळीं दिलेले धर्तस परत ?” चांगनें विचारलें. “नाहीं ! नाहीं ! तसें नाहीं ! आगखी रूप रूप कांहीं वेणार आहेत.” असे सांगून तिनें आपल्या पाठीवरचे बोटके त्याला ठेवले

‘ त्यांत कांहीं कपडे होते. ते ह्यागांत घेऊन ती म्हणाली-“हे तुझ्यासाठी व तुझ्या

आई साठी आणि आणखी विशेष म्हणजे हें बघ.” असे सांगून तिनें खोबर आणलेलीं दोन दोर बजनाचीं चांदीचीं वीट त्याला दिली.

मालकिणीच्या ह्या कामाचा त्याला उत्साह होईना. ती रात्र त्यानें जागून काढली. सकाळ झाल्यावर नेहमीं प्रमाणें दुसरा सुनीम कामावर येतांच त्यानें दुकान त्याच्या स्वाधीन केलें आणि तो तेथून सकला.

चांगनें आणलेलें सामान पाहून त्याची आई म्हणाली “हे कोटून आणलेस” चांगनें सर्व हकीगत सांगितली. हें ऐकून ती म्हणाली “विचार तरी काय आहे तुझ्या मालकिणीचा ? फारशी सोने चांदी देऊ लागली आहे ? चांग ! तुझ्याशिवाय ह्या जागेंत मला कोणी नाहीं आणि....नको. ह्या पुढें तू त्या घरी जाऊ नकोस.”

चांग आश्चर्याच होता. त्यानें अजून पर्यंत कधीहि आपल्या आईचा शब्द सोडला नव्हता. आईच्या सांगण्यावरून त्यानें त्या दिवसापासून कामावर जाण्याचें सोडून दिलें तोकां आला नाहीं हें पाहण्यासाठीं मालकानें त्याच्या घरी निरोप पाठविला. “चांग

आजारी आहे. त्याला बरें वाटल्यावर तो कामावर येईल.” त्याच्या आईनें सांगितलें.

कांहीं दिवसांनी थोडा कारकून आला व त्यानें विचारलें “केव्हापासून येणार आहे चांग कामावर ? मी काम करून अगदी थकून गेलो आहे”

“त्याची तब्येत तर फारच बिघडली आहे.” आईनें सांगितलें.

ह्या चेंतर मालकानें मधून मधून चौकशी साठी नोकरीना पाठविलें. प्रत्येक वेळी आई सांगत असे “चांग अजून बरा

झाला नाही" पुढे चांगल्या मालकाने हळू हळू त्याची चौकशी करण्यास सुरुवात दिली.

एक महिना झाला, चांगल्या जवळची मिलकत संपून गेली. आता फक्त त्याच्या मालकीगिरीने दिलेली सोने नावीन शिल्पक राहिली पण ती विकण्याचे वाढस झाला होईना तो आईला म्हणाला "आई असे किती दिवस निमणार? मुमने वस्तू फसे वाटेल?"

साहो दिवस लोटले. दीपोत्सव सुरू झाला तो आपल्या आईला म्हणाला—

"आई, मी दिवे पाहून येतां. राजवाड्या जवळ मोठमोठे दिवे लावले आहेत फार सुंदर सजवले आहे तिथे."

"जा, पण संभालून आ आणि आपल्या मालकाच्या घराच्या बाजूला मुळांच जाऊ नकोस आणि जायें लागलेच तर एकदा जाऊ नकोस" आईने बजाविले

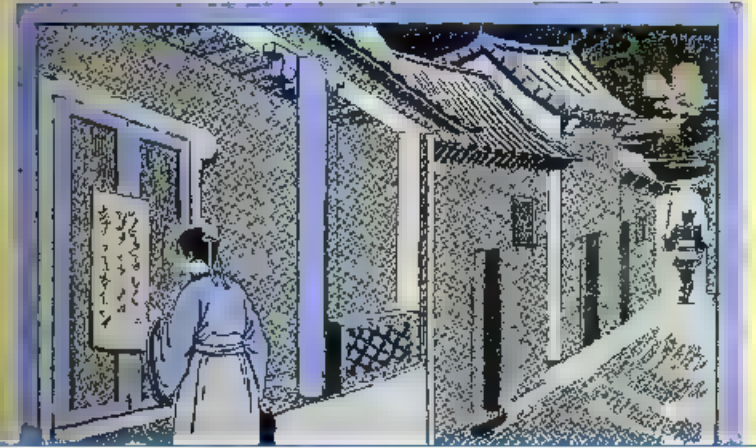
चांग आपल्या एक मित्राबरोबर दिवे पाहण्यास गेला राजवाड्याभोवतण एक गर्दी होती. लोक थोरडाथोरडा करू लागले. धडाधडी करू लागले. कारण आगांच तेथे दान धर्म सुरू झाला होता

"हा गर्दांतून पुढे कुठे घुमायचे. नळा आपण प्रचानाच्या घराच्या बाजूचे दिवे पाहून येऊ. तेथे खुद्दां डान आरास केली आहे." असे म्हणत ते दोघे मध्याच्या घराच्या बाजूला निघाले तेथेहि फार गर्दी होती गर्दीत त्यांनी चुकामुक झाली

तो एकदाच इकडे तिकडे फिरू लागला. इतक्यात त्याला आपल्या जुन्या मालकाची आठवण झाली. कारण हा दिवशी तो खुद्दां दिवे लावून फटाके उडवीत असे ते पाहण्यासाठी चांग त्या बाजूला बसला बसला बसला पाहिले तर त्याची फार

निराशा झाली तेथे फटाके नव्हते दिवे नव्हते गर्दी नव्हती, कांही नव्हते. घर बंद होते आणि त्यावर एक नोडिम चिकट विली होती. चांगाने जवळ जाऊन पाहिले. बराबर जप्ती येऊन मालकाने पैद केले आहे

चांग वाचत होता, तोच मागून एक क्षिपाई आला. त्याने आगास चांगाला दर्शवून विचारले कोण तू? आणि येथे कशाला आलास?" चांगाला त्याची मीति वाटली. तो पाहून पळत सुटला एका गळीतून जात असता त्याला कोणी तरी हांक मारली व म्हणाला "भरे, तुला कोणी

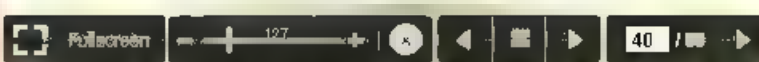

बोलावीत आहे" त्याने वळून पाहिले तर ओळखीचा माणूस बाटला. जवळ गेल्यावर त्याला दिसले की तो जुन्या मालकाचा नोकर आहे. चांग त्या नोकरीच्या बाढोपाठ निघाला. ती त्याला त्याच्या जुन्या माल-किमीकडे घेऊन गेला.

"आपण हसं कुठे?" चांगने विचारले.

"खेष्टी नाणी पाडल्याबद्दल त्यांना कैद केले आहे. आजची सर्वां संपत्ति जप्त करून टाकली. मी आता निराधार, अनाथ झालेही आहे. माझे कोणीहि राहिलेले नाही. बावली तु, मला आपल्या घरी बेऊन वातोस का? विचारले.

चांदोबा

"ती काही होणारी गोष्ट नाही. माझ्या आईला ते सुलीच आवडायच्या नाही" चांग म्हणाला.

"चांगा, तुला काय वाटते. मी एकदां तुम्या घरी आले म्हणजे जाणारच नाही नम 'हा बप मोल्याचा हार.' असे सांगून तिने एक मोल्याचा सुंदर हार दाखविला. त्यात एकशे आठ मोती होती. तो हार पाहून चांग बकित शाक.

"तू जर मला तुझ्या घरी राहू दिलेस तर सुखावर मला भार पडणार नाही. आपण ह्या हारातील एक एक मोती रोज विकून आपला खर्च भागवू मग झाले ना?" मालकीण म्हणाली

"माझ्या घरी आवयाचेंच असेल तर मी अगोदर आईला विचारून घेतां. आईने कबूल केले तर मी नईच." चांगने सांगितले.

ती चांगच्या पाठोपाठ त्याच्या घरा पर्यंत गेली. चांग आत गेला तेव्हा ती बाहेर उभी राहिली. चांगने आपल्या आईला आपल्या मालकिणीची सर्व हकीगत सांगितली

"विचारी, काटे जाहे ती." आईने विचारले.

"बाहेर उभी आहे दारापाशी" चांग म्हणाला

'बोलाव आत तिला." आईने सांगितले.

आत आल्यावर मालकीण म्हणाली— "मला दुसरा काहीच आसरा नाही म्हणून मी आले आहे."

"ह्या थोडे दिवस. पण आमचे गरि बाच कर तुमच्या पुरेसे कसे जसेल. ते तुम्हाला आवडणार पण नाही. चौकशी करा आणि तुमचे कोणी भातेवाईक असतील त्यांच्याकडे आ तोंपरेत राहा येथे"

चांगच्या आईने सुचविले.

मालकीण आपला मोल्याचा हार तिला दाखवून म्हणाली: "खातील काही मोती विकून तुम्ही आपला सुताचा व्यापार पुन्हा सुरू करा"

चांगने सुताचा व्यापार करण्यास सुर-वात केली. हळू हळू त्याच्या मालकाचे सर्व गिऱ्हाईक त्याला मिळाले. धंदा चांगला चालू लागला.

ह्या अवघात चांगला वळवण्यासाठी ताना तऱ्हेचे प्रलोभन दाखविले मालकिणीने. परंतु चांगच्या मनावर त्याचा काहीच परिणाम झाला नाही. ती तिच्या आई प्रमाणेच मानीत असे. हार नोकर आणला. एक दिवस मंत्र्याचे

थोडे दिवस गेले. आता वसंतोत्सव आला. त्या दिवशी उत्सव पाहून चांग परत परी येत असतां त्याला आपला मालक मेटला. त्याची परिस्थिति पाहून त्याला वाईट वाटले.

"है असे कां झाले?" चांगने विचारले.

काय सांगू? त्या सुलीशी लग्न करून मी अगदी फसलो. तिने काय केले माहीत आहे का? मला सांगायला सुद्धा काळ वाटते. तिने मंत्र्याच्या बरातून एक मोल्याचा हार नोकर आणला. एक दिवस मंत्र्याचे

चांदोबा

लोक आले आणि हार कोडे आहे म्हणून विचारू लागले. मला त्या विषयी काहीच माहीत नव्हते. त्यांनी घराची शडती घेतली पण हार काही मिळाला नाही. त्याच वेळी माझ्या बायकोने आत्महत्या केल्याची बातमी कळली. द्यावरून मी दोषी राहो हें मिळाले. मोत्याचा हार सुद्धा मिळाला नाही. तरी सुद्धा मला त्यांनी कैदेत टाकले." चांगला मालक म्हणाला.

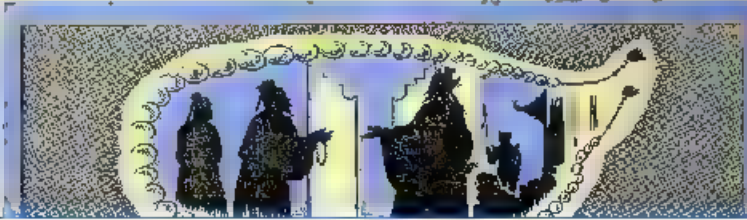
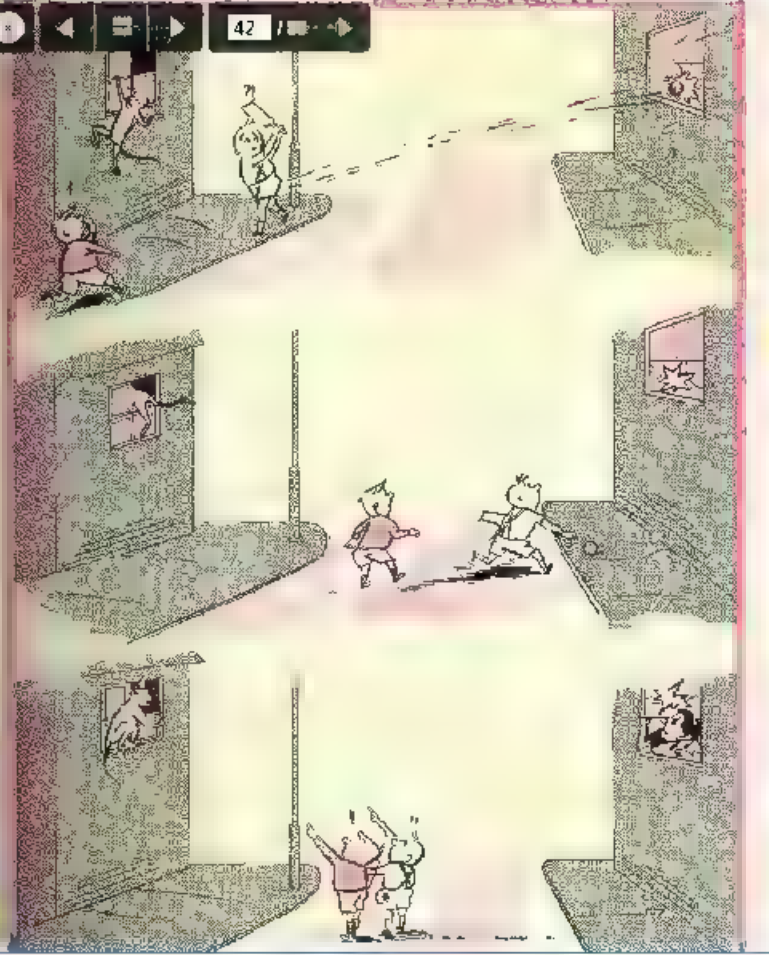
त्या मालकाचे म्हणजे चांगला विचित्र वाटले कारण त्याची मालकीण तर त्याच्या घरी आहे आणि मोत्याची माल सुद्धा तिच्या बबळ आहे. मग हा चसें काय म्हणतो. त्याला काही कळेना. तो मालकाला आपल्या घरी घेऊन आला.

"धाकट्या मालकिणीला एकदां बाहेर बोलाविले आहे म्हणून सांग." चांगाने

आपल्या दासीच्या हातीं निरोप पाठविला. दासी आत गेली व घाबऱ्या घाबऱ्या बाहेर येऊन म्हणाली "आतापर्यंत तर येथेच होती. एवढ्यात कुठे गेली कोण जाणे."

मालकाने जे सांगितले ते खरे असले पाहिजे. इतक्या दिवस आपल्या घरी जी होती ती मालकीण नसून तिचे मृत होते. चांगाने ती मोत्याची माल आपल्या मालकाच्या स्वाधीन केली जे दोनचार मोती त्याने विकले होते ते त्याने पुन्हा विकत घेऊन त्याला दिले. मालकाने ती माल व मोती मंथ्याकडे नेऊन दिले. मंथ्याने त्याची बप्त केलेली माल-मत्ता त्याला परत दिली.

चांग फार चांगला मनुष्य होता तो त्या मालकिणीच्या फदात फसला नाही. म्हणूनच लोक त्याची स्तुति करू लागले.

ए मधल्या !

सूताभयें हारल्यावर पांडव जंगलात राहूं लागले तेव्हां द्रुपदांगल देशातील यूप गावाचा केशवदास नावाचा एक ब्राह्मण आपल्या बायको व तीन मुलांसह उद्यापक नावाच्या गावी जाण्यास निघाला.

यात्रा करतां करतां केशवदास जेव्हां पांडवांच्या होपडीजवळ आला तेव्हां त्याला तेथें एक भयंकर माणूस दिसला. त्याचे पिंजारलेले केस, हिरवे हिरवे मोठे मोठे डोळे, काळा कुळकुळीत रंग, बाहेर निघालेले दांत आणि बाहेर निघालेली दागडासारखी छाती पाहून त्या सर्वाना भीति वाटली.

हा भयंकर प्राणी म्हणजे घटोत्कच होता. भीमाची बायको हिंडिवा हिचा हा मुलगा. तो आपल्या आईच्या जेवणासाठी पक्ष्याचा मनुष्याच्या शोधांत होता

असा वेळीं त्याला केशवदासाचे कुटुंब दिसलें. घटोत्कचाला पाहून सर्व भिऊन पळून जाऊ लागले. “ब्राम्हणांनो, धांव ! माझे ऐका” शोजरींच पांडवांची होपडी आहे, हें माहीत होतें त्यांना पण त्यांनी ऐकलें होतें कीं भीमाला एकट्याला होपडीच्या रस्त्यावरीलसाठी ठेवून बाकी सर्वे धौम्य ऋषींच्या आश्रमात गेले आहेत. भीम एकटा असला तरी आमचे रक्षण करू शकेल. परंतु आमचें ओरछणें त्याला ऐकू गेले पाहिजे. ह्या किर्त झडीत आपला जावाज तरी त्याच्या होपडीपर्यंत कोण जाणें पोहोचेल कीं नाही. म्हणून मोड बांधून घटोत्कचाला खूष केलें पाहिजे. त्या शिवाय सुटका नाही. असा विचार करून ब्राह्मण म्हणाला—“बाळा, पत्नीला आम्हांला त्रास देतोस, जाऊं दे आम्हांला आपल्या मार्गानें.”

“आपण सुखाल को. पण आपल्या सुलपेची कोणा हत्ताका माझ्या स्वाधीन करून वा आव माझ्या आईला नरमांस खाण्याची हत्ता झाली आहे तिनें मला त्यासाठी योग्य थळा मागसाळ आणावयास मागिले आहे.” घटोत्कच म्हणाला.

“अरे राक्षसावमा ! मी दशभ्रंशी ब्राह्मण आहे अर तूं माझ्या मुलाका मारलेस तर स्वर्गाचें द्वार तुझ्यासाठीं उघडेंका राहील !” केशवदासानें विचारलें.

“एकालाच देताना असें मागेंपुढें करू लागलांत तर मी त्या पांचीनणांना क्षणार्थांत मारून टाकीन कांय समजलांत !” घटोत्कच म्हणाला.

ब्राह्मणानें आपल्या बायकोला विचारलें. म्हणाला “माझें आयुष्य बरेंच संपलें आहे. तेव्हां मला वाटतें मी राक्षसाच्या स्वाधीन झालेलें बरें. म्हणजे तुम्हीं बाकी सर्वे तरी सुखरूप राहाल.”

“छे ! छे ! मलतंच. पतीसाठीं सर्वांचा त्याग करणें पत्नीचा धर्म आहे. माझें त्ती आयुष्यांत काय राहिलें आहे ? मलाच त्या राक्षसाच्या स्वाधीन करा.” बायको म्हणाली.

“पण माझ्या आईला म्हातारी माणसे नकोच आहेत.” घटोत्कच म्हणाला.

तं ऐकून केशवदासाचे तिचे ही मुल्लो त्या क्षणींच राक्षसाच्या स्वाधीन होण्यासाठीं पुढें सरसावले

“तू स्वर्गांत मोठा मुलगा आतां फर्त स्वचरता झालास तूं नको जाऊस.” वडील मुलाला बापानें सांगितलें. “हा अजून व्हान आहे, झाला नव्हे बाई.” असें म्हणत धाकड्याला आईनें पाठीशीं धातलें.

“मी कोणाला नको आहे.” मधला मुलगा म्हणाला.

“मला पाहिजे आहेस.” चरु माझ्या बरोबर.” घटोत्कच म्हणाला.

मधल्या मुलाने आपल्या आई वडिलांचा आणि भावांचा निरोप घेतला. नंतर तो घटोत्कचास म्हणाला “मला फार तहान लागला आहे मी पाणी पिऊन घेता.” असे सांगून तो तळ्याकडे निघाला.

बराच वेळ झाला तो घुसत असला नाही तेव्हा घटोत्कचाने केशवदासास त्याचे नाव विचारले. पण त्याने सांगितले नाही. म्हणून त्याने वडील मुलास विचारले तो म्हणाला “आम्ही त्याला ‘मधल्या’ म्हणून बोलावितो.”

“मधल्या! चरु खबर.” घटोत्कचाने गर्जना केली, त्याच्या आरोळीने सर्व जंगल दुमटुमले. भीमाच्या कानावरहि ते शब्द गेले. तोहि कुन्तीपुत्रांत मधला होता त्याला वाटले त्यालाच कोणी तरी बोलावीत आहे म्हणून तोच त्या लिकाणी आला

ज्या केशवदासाला घटोत्कचाने मर्यात करून सोडले होते त्याला पाहून भीमाला कौतुक वाटले. घटोत्कच पुन्हा ओरडला “ए मधल्या, चरु खबर.”

“हा तुझ्यासोबत तंद उमा आहे” भीम म्हणाला.

“आ! तू सुद्धा मधलाच काय?” घटोत्कचाने विचारले.

“होय, माझ्या आईच्या मुलांत मी सुद्धा मधलाच आहे.” भीम म्हणाला.

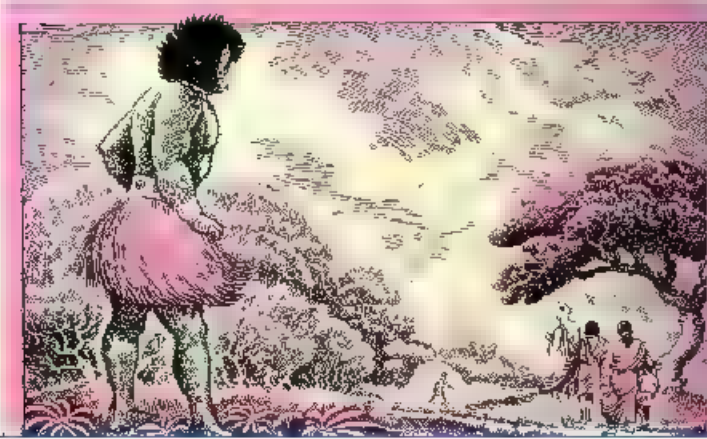
“हा भीम आसावासा वाटतो.” ब्राह्मण शयकोच्या कानांत कुलबुजला. इतक्यांत ब्राह्मणाचा मधला मुलगा पाणी पिऊन आला व म्हणाला “हा मी आला! चरु जाऊंया कोठे जायचे?”

इकडे भीमाला ओळखून ब्राह्मणाने आपली सर्व हकीकत भीमाला सांगितली आणि आपले व आपल्या मुलाचे रक्षण करण्यास सांगितले.

केशवदासाचा वृत्तांत ऐकून भीम घटोत्कचाचा ब्रह्मवृत्त म्हणाला “हा ब्राह्मणाचा उगाच का दुःख देतोस. हे सोडून त्याच्या मुलास.”

“मी आपल्या आईच्या आज्ञेवरून झाला पकडून नेत आहे. म्हणून माझ्या वडिलांनी जरी मला वडविले तरी मी एकणार नाही.” घटोत्कच करारीपणाने बोलला.

आईच्या आज्ञेचाच हा परिणाम आहे. असा विचार भीमाच्या मनांत जाल्यासिवाय राहिला नाही. त्याने विचारले “कोण आहे रे तुझी आई?”

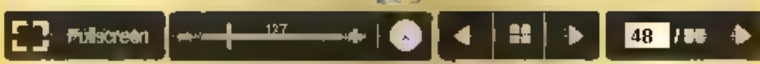

“हिडिम्बा माझी आई आहे. आणि भीम माझा बाप आहे.” घटोत्कचाने सांगितले.

म्हणूनच झाच्यांत माझे बळ लागले आहे पण स्वभाव आईवर गेला आहे. “सोडून दे हा मुलाला.” तो एकदम संतापून म्हणाला, “भी का सोडीन ?” घटोत्कचाने नकार दिला.

“वेड्या जा आपल्या मुलाला.” सीमाने केशवदासला मागितले. “जर झाच्या बरोबर जायची कोणावर पाणीच आली तर मी जाईन.”

“अस काय” तर मग मी वेड्याच मारून घेऊन जातो हा मुलाला. इधला मला कोण वाढवितो हे.” घटोत्कच भीमाला म्हणाला.

“भीम जखवितो तुला. दुसरा कोणी कशाळ ?”

“तव मग चलच माझ्याबरोबर चू.” घटोत्कचाने सांगितले. “काढतो तुझा हाता.”

“हो हो.. ये, चल मला नवरदस्तीने वेऊन. धवू दे तरी तुशी वाकव. जर तुझ्याच्याने ते झाले नाही तर मी आपण होऊन येतो तुझ्या बरोबर.” भीम म्हणाला.

“माहीत आहे का तू कोणाशी बोलतो आहेस ते ? जरा समाळून बोल.” घटोत्कचाने वरडाकले.

“माझाच मुलगा असतील आणि काय.” भीम स्मित करून म्हणाला.

हे ऐकताच घटोत्कचाचा चेहरा लाल झाला. झाच्या सल्ल्याची आग मस्तकाला आळव पोहोचली आणि त्याचा राग सद्गुण भीमाच्या प्रजा वाढत होती.

भीम “रागाचू नकोय माझ्या सारख्या वीराने तुझ्या सारख्या वीराला ‘पुत्र’

म्हटले तर त्यात काय बिघडले. जर तुला तसे वाटत नसेल तर माफ कर.”

घटोत्कच “म्हणें माफ कर. जगोतर अपमान करायचाच व मग भिऊन माफी मागावयाची, चांगला धडा आहे.”

भीम “मिऊन ! मिण म्हणजे काय ? मला नाही बोव माहीत. जरा मला दाखव ना ते.”

घटोत्कच—“दाखवितां शीति तुला. वे काय शस तुला ध्यायचे असल ते हानात.”

भीम (जापला उजवा हात पसरवून) हा हाताने मी मळूला मारतो.

घटोत्कच “तुला काय वाटले तू खरो खरच भीम आहेस होय ?”

भीम “हा भीम आहे तरी कोण ? कोणी शिव आहे ! का कृष्ण, का रुद्र, का यम ?”

घटोत्कच “आ सर्वांना एकत्र केले तरी तुझा त्याची बरोबरी होणार नाही.

मग “साफ खाटे आहे.”

“माझ्या वडिलाचा जपमान धरतोय.”

मग कापून घटोत्कचाने संतापाने एक झराड मटले आणि भीमावर फेंकले. भीमाने खुद्दा येवल्याच म्हणजे ते वाकून कोटले. नंतर भुमीने म्हणाला

त्याने एक डोंगर उचलून फेंकला तोहि भीमाने दूर फेंकून दिला.

एवढ्याने काही झाले नाही म्हणून त्याने कुस्तीला बोंदले भीमाला. स्वान्हि घटोत्कच हारला. नंतर त्याने भीमाला आपल्या मायाजालांत आपण्याचा पयल केला. त्याचाहि भीमावर काही परिणाम झाला नाही.

“तू संमिलित होतस ना पण जबरदस्ती तुला नेले नाही तर तू स्वतः माझ्या बरोबर येईल.” चळ तर माझ्या बरोबर” घटोत्कच भुमीने म्हणाला.

“दाखव रस्ता.” म्हणून भीम घटोत्कचाच्या मागून वाळू लागला. ते हिडिम्बाच्या घराजवळ आले भीमाला घरा बाहेर उभा करून घटोत्कच आईला सांगायला आत गेला. “आई! तुझ्या जवणासाठी मी मनुष्य जाणला आहे तू सांगितले होतेंस ना?”

“कसा काय आहे माणूस.” आईने विचारले

“आहे मनुष्यच पण त्याची शक्ति अचट आहे. ती काही बाणासाठी वाटत नाही.” घटोत्कच म्हणाला.

“असं? बघू तरी कोण माणूस आहे तो.” हिडिम्बाने बाहेर येऊन पाहिले. ‘आपण’ म्हणून स्मित करून तिने मान लावली घातली. नंतर आपल्या मुलाला म्हणाली “बाळा! हे माझे मनुष्य नाहीत. आपल्याला बोधांना परमेश्वरासमवेत आहेत, हे तुझेवडी ल आहेत.”

लागलीच घटोत्कच मीमाच्या पायां पडला आपल्या उद्गमणाबद्दल क्षमा मागितली आणि कौरवांच्यासाठी दावाभि होण्याचे त्याने अभिक्वन दिले. “हे काय बालविले आहेस तू हिडिंबा?” भीमाने विचारले.

“तसं काही नाही मला आपल्या दर्शनाची इच्छा झाली म्हणून मी आपल्या घटोत्कचाला एखाद्या माणसास पकडून आपल्यासाठी सांगितले. मला माहीत होते की आपण त्या माणसाचे रक्षण करण्यासाठी आल” हिडिम्बा म्हणाली

“मला वाटले अजून तुझा राक्षसी स्वभाव गेला नाही.” भीम म्हणाला.

त्या नंतर केशवदास भीमाचे आभार मानून आपल्या बायकोमुलांसह आपल्या घाटेने लपून गेला. भीम मात्र आपल्या बायकोचे घेऊन आदरातिथ्य देण्यासाठी तेथेच राहिला.

प्रसिद्ध खेळणी

मुलांना वाढण्याची खेळणी अशी असावी की त्यामुळे मुलांच्या मनात सद्भाव उत्पन्न होऊन सद्बुद्धता वाढेल. सध्या रशिया मध्ये असा नियम आहे की ज्या खेळण्यापासून मुलांच्या दृष्ट प्रचुरी वाढतील अशी खेळणी कोणी बनवू नयेत. म्हणून त्या देशात मिस्तुल बंदुकीसारखी वातक वृत्तीची खेळणी बनवत नाहीत आपल्या देशात मुलां पूर्वी अक्षीच परंपरा असल्याचे आढळून येईल.

रशियात ‘मज्योष्का’ नांवाची एक वाहुली असते. ही वाहुली म्हणजे एकच तसले त्या वाहुलीत जाणखी ३६ वाहुल्या असतात एकाहून एक लहान पण त्याचे बोवास सारखच असतात

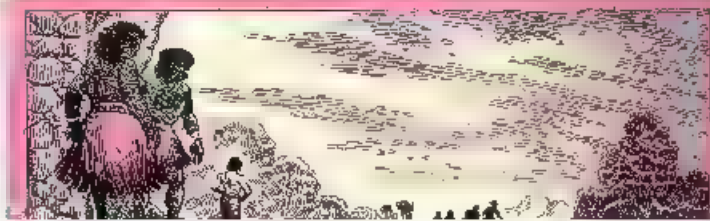
हा ‘मज्योष्का’ वाहुल्या मार्गाल शतकांत लुरू झाल्या आणि तेव्हापासून त्यांची निर्मोतहि बाळगली. सुमारे सत्तर वर्षांपूर्वी ‘त्रियास सेरिथन’ कंपनीकडून लंडनमधील एका व्यापाऱ्याने ह्या मागवून विकल्या. तेव्हापासून जर्मनी व फ्रान्समध्ये ह्यांची विक्री सुरू झाली.

ही वाहुली पाहून जर्मनीवाल्यांनी एक अमेरिका, फिनलंड, ब्रिटन, स्वीडन वगैरे वाहुली तयार केली त्याविषयी एक गोष्ट देशात नियात होतात.

आहे “बघू ग्रीमर्ड” नांवाच्या एका रुद्धस्थाने आपल्या सात बायकांना एका मागून एक मारून टाकले हे दाखविण्यासाठी त्यांनी एक दाहीवाला वाहुला करून त्यांत एकांत एक अशा सात वाहुल्या बसविल्या आणि बासवीच्या आत एक विषाची वाटली ठेविली. परंतु ह्या वाहुल्यांचे आहकांकडून एवढे स्थाय्य झाले नाही जेवढे ‘मज्योष्का’चे झाले.

हल्ली मुलां ह्या ‘मज्योष्का’ पूर्व युरोप, अमेरिका, फिनलंड, ब्रिटन, स्वीडन वगैरे वाहुली तयार केली त्याविषयी एक गोष्ट देशात नियात होतात.

खुजांच्या गमती

आल्पस् पर्वत वर राहाणाऱ्या खुजांच्या विषयी आज खुदा कित्यक गोष्टी संश्रितल्या जातात. असे म्हणतात की हे खुजे पर्वताच्या जमळात गुफेमध्ये राहात असत, परंतु ती जागा सोडून ते दुमरीकडे कोठे तरी निघून गेले.

ह्या खुजांची लंछी दोन फूट होती. हे फार थ्याडू होते. जर कधी कोणी झांची मदत केली तर ते कधीहि विसरत गसत. झाचें मुख्य काम म्हणजे गुरे वळणे. झां शिवाय ते बैसकीत फार हुशार असत. झांना खाण्यापण्याची विशेष काळजी नसे. ह्या लोकांचे सर्वात जास्त वैशिष्ट्य म्हणजे झांच्यानचळ काही विशेष मिढी असत. हे खुजे मनुष्यांच्या मुलांना कोळसा भेंट म्हणून आणून देत असत, झांनी दिलेला कोळसा मुलें कांठे तरी ठेवीत असत आणि

दुसऱ्या दिवशी पाहिले की त्या फोछाचें सोने झळले आढळून येत असे. काही खुजे तर डोंगरावर हिरे शोधीत असत.

एकदा एक खुजा उन्हाळ्यात पर्वतावर हिरे शोधण्यासाठी म्हणून जाई तो आपल्या बरोबर सात पिशव्या घेऊन जात असे. काही हिरे किंवा किमती दगड त्या पिशव्यात भरून आणि कोणाशी काहीहि न बोलतां मुकाट्याने परत जाई.

तो राजां धनगरांच्या मुलांमध्ये गप्पा मारीत बसे त्यांना आपल्या गांवच्या विचित्र गोष्टी सांगत असे. त्यामुळे मुलें त्याच्यावर खुश असत.

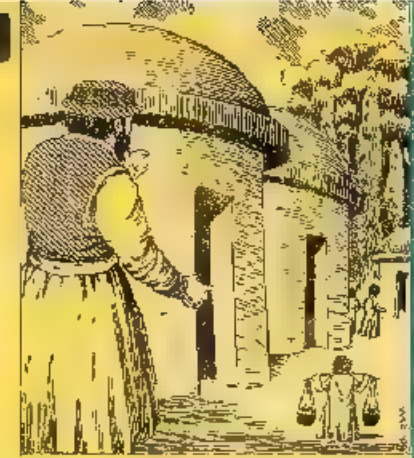
एक दिवस धनगरांच्या मुलांना खुजांची गमती करावीशी वाटली. त्यांनी त्याची एक भरलेली पिशवी लावली आणि कोठे तरी लपवून ठेविली. संध्याकाळ होताच खुजा

परत आला जसले सामान पाहिले त्यांत त्याला त्याच्या स्वाऱ्या पिशव्यांतील एक पिशवी नाहीशी झालेली दिसली. त्याने त्या मुलांना विचारलें की माही रखांची पिशवी कुन्ही आणून देणार या मला वेळून या म्हणता ?
"तुम्हाला थाणतां आली तर आणा."
धनगरांची मुलें म्हणाली.

खुजा डोंगरावर पिशवी ठेविली होती तेथे सरळ गेला आणि आपली पिशवी घेऊन आला. त्या नेमर मात्र कोणीहि कधीहि त्याच्या घमन्या हात लावला नाही.

हिवाळ्याचे दिवस सुरू झाले. डोंगरावर बर्फ पडूं लागले. म्हणून खुजा थोपल्या गांवा निघाला तो मुलांना म्हणाला "मी आपल्या गांवीं निघालो आहे. तुमच्यांपैकी कोणी येणार असाल तर जेव्हा मी त्याला थाड्डल एक पिशवी भरून बांदीची माणी बरेच "

मग मुलें एकमेकांकडे पाहू लागली. एक धनगर बांदीच्या मोहानें जाण्यास तयार झाला तो निघाला आणि पोहोचला खुजाच्या गांवाला त्या गांवाच्या चहूबाजूंनी तळबंदी वार्म गुरुज संभरमरी पाडलाचे होते. ते पाहून त्यानें नगरांत प्रवेश केला पण आलां

जावचें कुठे ? कारण त्या खुजाचे नांव गांव त्याला काही माहीत नव्हतें. कोणीकडे जावे काय काय त्याला सुचेना.

अशाच तो रस्त्यांतून भटकत चालला होता. तितक्यात पाठीमागून कोणी तरी त्याच्या पाठीवर थाप मारली. झाले बघून पाहिले तो एक स्वच्छ व पुंढवान कपडे घातलेला खुजा त्याला दिसला. त्या खुजानें धनगरांच्या मुलाची खुबाली विचारली. त्यावरून त्यानें थोडक्याने आपल्याकडे येणारा खुजा तो हाच.

नेमर तो खुजा आपल्या पाहुण्याक बरीं घेऊन गेला. काम त्याचा तो बादा ! विचारा

धनगर आश्रयानें 'आ' पासून पाहिल्ल राहिला, खुजानें त्याका सुप्रसन्न जेवण वाडून सल्लुच केलें. त्यानंतर एका मज्जमक फ्लेयावर त्याका विश्र्वांति वेप्यास सांगितलें.

अशा तऱ्हेन आनंदांत आणि ऐश्वर्यांत दिवस जात होते. काहीं दिवसांनी त्याका आपल्या घराची आठवण येऊं लागली. आई वडील वहीणभाऊ स्वप्नांत दिसूं लागले. खुजानें त्याच्या मनातील गोष्ट ओळखली. खुजानें ठरल्याप्रमाणें त्याका पिशवी भर पांढीचीं नाणीं दिलीं व घरीं पाठवून दिलें.

* * *

एका सेव्यांत एक माणूस राहात असे, त्याची पिठाची गिरणी होती. त्यावरच त्याका उदरनिर्वाह चालत असे. तो फार लोभी होता आणि त्यांत त्याची बायको तर सवोवीत आचारी असे.

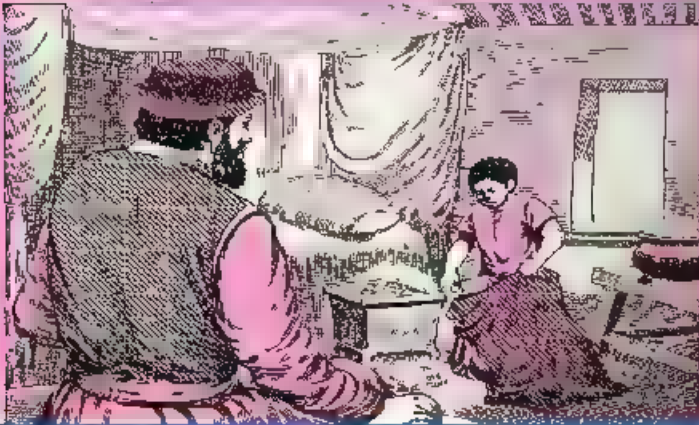
एक वर्षी या भागांत दुळींच पाऊस पडला नाहीं. दुष्काळ पडला. लोक जिचिरीला आले. अशा वेळां डोंगरावर राहाणाऱ्या एका खुजानें त्या गिरणीबाळाकड थोडें पीठ मागितलें. गिरणीबाळ्यानें जारडाजोडा केला आणि त्या खुजाका हाकळून दिलें. गिरणीच्या माळकाचार एक मुक्या होना.

त्याका त्या खुजाची दया आली त्यानें आपल्या बापाचो नजर चुकवून एका दिशें बीत पीठ मरून त्याका दिलें.

एकदां तो मुक्या आपली मॅदरें घेऊन गेला असतां त्याका तो खुजा मेठला. त्यानें या मुक्याला आपल्या घरीं जेवावयास बोलाविलें खूब दूर गेल्यावर त्यांना झाडांत मोठें छिडार दिसलें. त्यांतून ते आंत घुसले तेच दार होतें त्या खुजाच्या घराचें. पुढें त्याका एक गुहा लागली. आणखी पुढें गेल्यावर नेतर त्याका समोर एक मैदान दिसलें. तेचें एक मोठा मला होता. पुष्कळसे

खुज तेथें खेलत, नाचत होते हा मुक्याहि त्यांच्यांत जाऊन मजा करूं लागला थोड्या वेळानें पाहता तो एक एक करून सर्व खुजे नाहींसे झाले. फक्त त्याका बोलावणारा खुजा शिल्लक राहिला.

तो खुजा त्याका एक फळ देत म्हणाला "हें फळ आपल्या आईला सायला नेऊन दे. शिल्लें होऊं देऊं नकोस, व हें फळ आपल्या बडिलांमा दे आणि माझी आठवण म्हणून हा मात्वाचा इतर तूं आपल्याकड टेंग." त्याका त्या सर्व वस्तू देऊन खुजानें त्या मुलाची बोलवण केली.

इकडं मुलगा घरी आला नाही म्हणून आईबाप काळजीत होते. मॅडरें संध्याकाळी संवयीप्रमाणे घरी आली राज गेली. सकाळ आली दुसरा दिवस गेला. बार दिवस गेले. मुख्य घरत आला नाही. सात दिवस झाले सातव्या दिवशी मुलगा परतला, आईवडिलांना फार आनंद झाला. मुलाने सर्व सांगितले व आईला ते फळ साववास दिले आश्चर्य, त्याचा थोडासा रस पोटात जातोय तिला घरें पाहू लागले. वडिलांनी आपले फळ फोडले तर त्यातून मोठमोठे हिरे बाहेर पडले.

* * *

एकदा एका खुजाच्या बास्कोने बाळेतपण करायला एक दोतकऱ्यानी बायको गेली सर्व काम उरकून ती जेव्हा घरी जाऊ लागली तेव्हा त्या खुजानें तिला पाव धोतें कोळसे दिले. शेतकऱ्यानील हें वक्षस पाहून रागच आला. तरी रागारागानें ती तें ससेच वेळन घरी आली. पोतें फाटवें असल्यामुळे त्यातून कोळसे खाली पडत होते. पण तिने त्याची सुलीच पर्वा केली नाही.

घरी पोहोचताच तिने ते कोळसे भरसांत ओतले व जुगडे झड्डे लागली. ती वंचित होऊन राहू लागली. ते सर्व कोळसे सोन्याची नाणी झालेले तिला दिसले. उरक्या भावली ती सांडलेले कोळसे बेचण्यास निघाली परंतु तिला घाटेंत एकहि कोळसा दिसला नाही आणि सोन्याचे नाणेंहि मिळाले नाही

* * *

डोंगराळ प्रदेशांतील एका नदीकाठच्या टेकडीवर काही घरे होती. तेथे एक विणकर राहात असे. जें त्याला मिळे त्यावर तो खुवातनापानाने राहात असे. त्याच्या घरी खुजे नेहमी येऊन बसत असत.

एका वर्षी त्या नदीकाठ मयेकर पूर आला त्या विणकराच्या भोति वाटकी फी पाणी

बांदोबा

वापरल्या घरांत शिरले. ती आपल्या घरांतील सर्व चीजवस्तू कुं गांवांत ठेवून आला. त्याने अनुमान खरें ठरलें. त्याच्या घरांत पाणी शिरलें. घरांतून बाहेर पडून तो जाऊ लागला एवजात त्याला कोणाची तरी हाक ऐकू आली. त्याने मागे वळून पाहिलें तो एक खुजा त्याच्या घराच्या छपरावर उभा असलेला त्याला दिसला.

त्याला सोडून विणकराच्या पुढें जावेंना तो परतला. त्या खुजाला खाली उतर दिलें आणि त्याला घेऊन तो सुरक्षित जाणी पळला.

खुजा त्याला म्हणाला "तु संकटाच्या वेळी माझे पाण वांचविले आहेस. तुमैं हे अपकार मी कधी विसरणार नाही. फूळ ना फुलाची पाकळी म्हणून मी हे पिशवीभर नगें हुला देतों. तुमैं सर्व कुडवाचें पोट भरव. पण एक गोष्ट लक्षांत ठेव ही पिशवी कधीहि रिकामी करू नकोस. चार नगें तरी आव ठेगीत बा." असे सांगून त्याने आपल्या जवळची ती हरमऱ्याची पिशवी त्याला दिली.

विणकर आपल्याच काळजीत होता खुजाची ही भेंट त्याला मुलीच आवडली

नाहीं. ती रात्र त्याने आपल्या एका स्नेहा-क्या घरी म्हाळली. दुसऱ्या शिबवी नदीचे पाणी ओसरलें. त्यांत त्याचे घर शाबूत असल्याचे त्याला दिसलें त्याला आनंद झाला. आपल्या बायको मुलांना घेऊन तो घरी आला. घर साफ करून ते सर्व स्वयंपाकाला लागले. त्यावेळी त्यांना त नगें उपयोगी पडले. खुजानें सांगितल्याप्रमाणे त्यांनी दोन दाणें पिशवीत ठेवून दिले.

दुसऱ्या दिवशी विणकरानें पाहिलें पुन्हा पिशवी भरलेलीच. अशा उन्हेने त्याला रोड पोरभर अन्न मिळू लागलें. कापडावर

बांदोबा

मिळालेले पैसे अग्रा करून सों घुलानें राहूं लागले.

असें म्हणतात कीं ती पिशवी त्यांच्या जबळ कांहीं पिव्या होती. एकदां त्यांच्या घरांत नवीन स्वयंपाकीण आली. तिचा ही गोष्ट माहीत नव्हती. तिनें सर्व पिशवी उच्छटी करून हरभरे ओतले आणि पिशवी झाडून शिकामी केडी. स्वानंतर कधीं पुन्हां भरली नाहीं.

पूर्वीं आल्फ्रेड पर्वतावर खुजे राहात असत. पण तेथील लोकांना त्यांच्याविषयीं साहानुभूति वाटत नसे. ते तिस्कारच करीत. त्याचा परिणाम असा झाला कीं खुजांनीं तें स्थान सोडून दिलें आणि कोठें माहीसे झाले त्याचा मात्र पत्ता नाहीं. गाहींसे होण्याविषयीं एक अडी माष्ट सांगतात

एकदां एक शेतकरी आपल्या शेतांत सत घालीत होता. त्याच्या मदरीला काही खुजे आले. झा खुजांचे कपडे नेहमीं पायबोळ असत. त्यामुळे त्यांचे पाय दिसत नसत. परंतु लोक म्हणत असत कीं त्यांचे पाय बदकांच्या पायाप्रमाणें असतात. ही गोष्ट त्या शेतकऱ्यानें ऐकली होती. झा खुजांना आपल्या इतके बळ आलेले पाहून त्याला त्यांचे पाय पाहण्याची इच्छा झाली. म्हणून त्यानें पोतंभर चुना त्यांच्या वाटेत पसरून ठेविला.

खुजे नेहमीं प्रमाणें त्यांच्याशीं रम्या मारीत काम करून निघून गेले. शेतकरी मांड्या उत्सुकतेनें त्यांच्या पायलांच्या खुणा पाहण्यासाठीं बांधला आणि खरोखरच बदकांची पावले उठलेली त्याला दिसली. पण रंगमत जशी कीं त्या दिवसापासून त्या भागांत खुजे कधीं दिसलेच नाहींत.

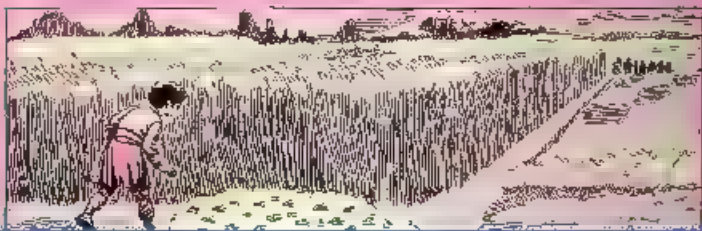
अहिंसा प्रति

[१६]

उज्जयनीच्या राजाला ही गोष्ट कळल्यापासून म्हणाला “महाराजांनीं आपणांस आदर कीं बैचानें त्यांचे तेक तोडलें आहे, तो पूर्वक बोझावून आपावगास मला पाठविलें आहे.”

काशी बायल सांगितलें. परंतु राजाचे नोकर जीवकच्या ओघार्थ गेले तेव्हां त्यांना फळलें कीं जीवक वरीं नसून पळून गेला आहे. सुद्धां माझ्याचरोबर जेवायला बस. दोघे जेवण झाल्यावर निघू.” जीवक म्हणाला. पण ओष्पणिक कवळ झाला नाहीं. तेव्हां जीवक म्हणाला—“तर मग हें एक फळ ला, मग निघू.” असें सगळीं जीवकानें त्याला फसलें तरी फळ कापून अर्धे खायला कोशाम्बीला आला हो जीवकला भेटला व

ओष्पणिक जीवकचा शोध काढीत त्याला फसलें तरी फळ कापून अर्धे खायला कोशाम्बीला आला हो जीवकला भेटला व

२. सुमराज

राजटी प्राण्यांत सिंहाला सुमराज म्हणजे आहे. त्याचे चारुण, त्याची गर्जना, त्याचा रुबाव, सर्व काही एकाद्या राजा प्रमाणेच असते.

सिंहाचे छावे दोन वर्षांपर्यंत आईवडिलांजवळ असतात. थोडे मोठे झाले की ते टोळी करून राहतात आणि वयात आले म्हणजे आपली जोडी जोधून नर-मादा मिळून राहतात. त्यांची ही जाडी जन्मभर राहाते सिंहीण तरी आपला जोडीदार मरेपर्यंत बदलत नाही.

सिंहाला उप्मा म्हणत नाहीत. म्हणून तो दुपान्या वेळीं उंच उंच गवतांत किंवा झडाच्या सावलीत विसावा घेतो. असे दिसून आले आहे की पकडून आणलेले सिंह साधारणपणे उन्हाळ्यातच एकडले गेले आहेत. जोराचा वारा नसेल तर त्यांना थंडी मानवते.

एके फाळी 'अंरुलस' वर्षावर सिंह होणे. ते फार मोठे होते. परंतु वार्ता त्या जातीचे सिंह जाळत नाहीत. आफ्रिकेच्या पठारावर आणि अक्मिनीयाच्या मैदानांत काळ्या काळ्या केसांचे मोठमोठे सिंह अजून सुद्धा सांपडतात.

सिंह मांसाहारी असल्यामुळे तो सूर्यास्ता नंतर आपले भक्ष्य शोधण्यास बाहेर पडतो. संवकाळी सर्व पशुक्षी पाणी पिण्यास जातात सिंह त्यांच्या मार्गावर पाऊल ठेवून आपली शिकार साधतो. हरण किंवा जिराफ बांच्यासमस्ता तो पळू शकत नाही. म्हणून पडिल्या झड्यांत जर ते त्याच्या पजाचून सुटले तर पुन्हा त्यांना पकडण्याच्या फंदान पडत नाहीत.

विम मं

प्राण्यांचे अभ्यासू सिंहकडून काम करून घेताना सिंह केव्हा काम करतात, केव्हा थकतात केव्हा खुश होतात त्यांना त्यांना चांगला माहिती असावी लागते. सिंह बास्त वेळ काम करू शकत नाही. जर तसेच त्याला नाबडले तर एक तर तो काम करणार नाही, नाही तर बंड करील सिंह थकला म्हणजे तो फार लवकर वश होतो त्याला वश करावयाचे झाल्यास दांडक्याच्या मदतीने किंवा तिवईच्या पायांनी थोडा वेळ दूर उभे करून आपले रक्षण करावे. सुमारे वीस सेकंदात तो थकून जातो. त्याचा पंवा ढिला पडला की समजावे तो थकून गेला आहे. मग त्याच्या नाकावर एक चावकाचा फटका देऊन जे शिकव्याचे असेल ते शिकव्यावे.

खाणे खाऊन झाल्यावर, त्यांच्याकडून काम करून घेणे ठीक नाही. त्यांच्याकडून जर काही काम करवून घ्यावयाचे असेल तर ते त्याच्या लाण्याच्या अगोदर वेतले पाहिजे काम करून घेतल्यावर जर त्यांना थोडे मासाचे तुकडे खावयास दिले तर त्यांना फार आनंद होतो. आपले कौतुक केले असे वाटून ते खूष होतात.

एक सकसवाला शिकारी म्हणतो "मी कित्येक वेळां किलीतरी सिंहांच्या टोळ्या पाहिल्या आहेत. त्यांचे बरेच सूक्ष्म निरीक्षण केले आहे. सिंह आपल्या शिकारीच्या पाठोपाठ कधी पळत खुदत नाही ही गोष्ट नराच्या नाचतीत अक्षरशः सरी आहे.

मी एकदा एक गंमत पाहिली. एक सिंह शिकारीसाठी झाडाआड दबा घरून बसलेला होता. थोड्याच अंतरावर एक हरीण काळव्याच्या कांठाळा पाणी पीत होते. सिंहाने त्याच्यावर झडप घालण्यासाठी आपले पाय उचलले आणि उडी मार

प्यास अगदी सिद्ध झाला. परंतु काय त्याच्या मनांत आले. कोण नाणें त्यानें आपले पाय अलमट्ट खाखी टेकले आणि त्या हरणाला पाणी पिऊन सुखानें जाऊ दिलें. सिंह त्या वावर्तीत थोडा आळशीच. तो विचार करीत असावा कीं सिंहोण कोठून तरी एकदा रेडा, केल, किंवा कांहीं तरी आणील आणि आपल्याला बोलावील. मग कशाला आणण विनाकारण श्रम करावे.

सिंहाच्या एका कुटुंबांत वहा वारा सिंह असतात. त्यांत त्यांचे आपापसांतील संबंध नियमबद्ध असतात. जर कोणी त्या निबमा-

विरुद्ध वागलें तर त्यांना फार कडक शिक्षा भोगावी लागते. कुटुंबांतील सिंहोणच शिकार करून आणते. बहुतेक कुटुंबांतील एकच सिंहोण शिकार करून आणते. तिनें शिकार आणली म्हणजे ती सोठ्यानें गर्जना करते. मग बाकीचे सिंह खाण्यास येतात. पाळीव सिंहोणांचा वावर्तीत सुद्धा असाच अनुभव झाला आहे. सिंहोणा शिकवणाऱ्या शिक्षकाला जर का एकाद्या सिंहानें खाली पाडला तर ही शिकारच आहे असें समजून सर्व सिंह तेथें जमतात. म्हणून सिंहोणा शिकवणाऱ्या व्यक्तीला फार सावधपणें आपलें काम करावें लागतें.

जंगलांत जेव्हां टोळीतील सिंहोणा एक लुगते तेव्हांच त्या टोळीतील सिंहोण शिकारीस निघते. तिला एकादी शिकार दिसली कीं ती तिच्या पाठलाग करते. त्या वेळीं टोळीतील इतर सिंह त्या शिकारीला चड बाजूनी घेतात म्हणजे सिंहोणाला ती सहज पकडता येते. सिंहोणांचा प्राणेश्रिय इतर प्राण्यांप्रमाणें तीक्ष्ण नसल्यानें त्यांचा बास्त भरंवसा दृष्टीवरच बसतो. त्याची प्रचीति पाहण्यासाठी एकाद्या मी सिंह व सिंहोण पाठ-मोरी असता त्यांच्या पाठीमागे भासांचा

तुकडा धरला. त्यांना कांहीं कळलें नाहीं. नंतर त्यांना ती दाखविण्यांत आला. तेव्हां मात्र दोघांनीहि त्याच्यावर शडप घातली.

सिंहोणा शिकवणाऱ्या शिक्षकांचे असे म्हणणें आहे कीं सिंहापेक्षा सिंहोणांना शिकविणें सोपें. कारण सिंहोणांचा स्वभाव फार शांत असतो. एण त्यांत सुद्धा जर का एकाद्या दुल्लभायिका सिंहोणीशीं गांठ पडली तर मात्र कठीणच त्या त्या लोकांनी सिंहोणांच्या वावर्ती-शील आपले अनुभव दिले आहेत ते म्हणतात कीं त्यांना एकाहि सिंहानें इजा केलेली नाहीं. ते असमी साले ते सर्व सिंहोणांसुद्धेच. सिंहोणी

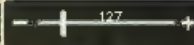
जेव्हां पिसाळतील घाचा कांहीं नेम नसतो. आणि त्यांच्या तावडीतून सुटणें फारच कठीण असतें.

वाघसिंहादि जंगली प्राणी 'कतु' फाळांत फार भयानक होतात. अशा वेळी त्यांच्याकडून कामें न करविणेंच बरे. कारण केव्हां केव्हां अशी भयंकर परिस्थिति येते की त्यांची कल्पनाहि करवत नाहीं. खर स्थितीत कामें करीत असता त्यांना पिसाळावधारा सोडेंसें कारण झालें तरी पुरतें. कोठें बंदुकीचा आवाज झाला, कोठें जरा दग गडगडले, प्रेक्षकांनीं टाक्या वाजविल्या, अवकून कुणी

Full screen

127

72 / 88

मांजरी गेली किंवा एकादा आवाज जरी कोटून आला तरी तेवढे कारण पुरते त्यांना पिसाळायला. कधी कधी एकादा गांव सुद्धा त्या प्राण्यांच्या प्रकृतीच्या विरुद्ध असल्याचें आढळतें. एका पशुवालाचें म्हणणें आहे की एकादा तो आचारी पडला, तेन्ना त्याचे हिंस्रमाणी आपसांत भांडू लागले. तेन्ना त्याला विमानाची मदत मिळाली नाहीं. अशा समर्थी त्यांना शांत करण्यासाठी किंवा कक्षांत आणण्यासाठी पाण्याचा होंदाचा उपयोग करावा लागला. ते अहूनच वसते.

एकादा सर्कसांत मी त्या प्राण्यांचा पिरामीड केला. लोकांनी कौतुकाने टाळ्या वाजविल्या, मी त्यांच्या अभिनंदनाचा स्वीकार करून प्राण्यांना पिंजऱ्यांत पाठवीव होतो. व्यापि तेहि एकेक करून आवापल्या पिंजऱ्यांत आत होते. इतक्यांत एकाएकी वीज बंद पडून अंधार झाला. प्रेक्षकांत

एकदम गोंधळ माजला. त्यावेळीं माझ्याजवळ बरेच बाणसिंह होते. त्यांत एकाचे नांव 'नगेश' होते. म्हातारा होता तो सिंह. पण वेळोवेळीं तो माझ्यावर उठत असे. त्या वेळींहि त्यानें आपला राग दाखविला. अंधुक प्रकाशांत मी पाहिलें की बाण सिंह आपल्या पिंजऱ्यांत घुसत आहेत. तरी सुद्धा मला वाटलें कांहीं तरी संकट उद्भवणार आहे. म्हणून मी वर चढून पिंजऱ्याच्या बाहेर सदकलों. पण मला दिसलें 'नगेश'नें झटकन पिंजऱ्यावर उडी मारली. एका क्षणाचा विरल्य झाला असता तर 'नगेश'नें माझ्यावर उडी मारली असती. पण तेवढ्यांत माझ्या मित्रांनीं टॉर्च आणून उजेड पाडला. त्या उजेडांत मी पाहिलें 'नगेश' माझ्यापर्यंत येण्याचा आदोकाट प्रयत्न करीत होता. मी त्याच्या नाकावर एक जोराचा चावूक मारला तेव्हां तो बठणींवर आला. (पुढे चारू)

मधाचीं पोळीं

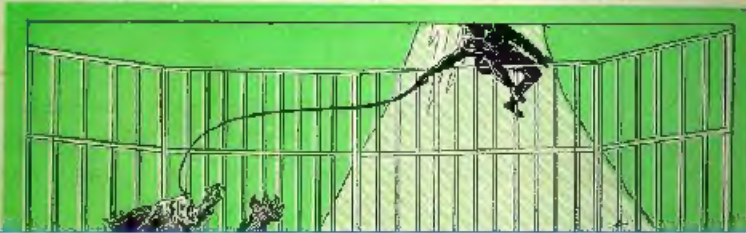
मागील अंकांत आपण कांहीं जातीच्या मुंग्यांविषयी बरीच माहिती मिळविली. आतां मेक्सिकोतील मुंग्याविषयी माहिती मिळवूं. खांचीं कामे फार आश्चर्यकारक वाटतात.

अमेरिकेतील कोलरेडो प्रांतातील खडकाळ जमिनींत खांचीं पोळीं शोधतांना अन्वे-पकांनीं फारच आश्चर्यजनक माहिती गोळा केली आहे. खांचीं चारुळें जमिनींत असतात. जंत जाण्याचे रस्ते फार साफ आणि सुळ-सुळीत असतात. रस्त्यांच्या टोंकाला एक जंवार कोठडी असते. हे त्याचे माजपर, म्हणजे जेवणाची खोली. उन्हांत प्यायमाणें दाखें वाळवितात त्याप्रमाणें ह्या खोलीच्या आठ्ठाला मधाचीं पोळीं लटकत असतात. खांच्यावर जिवंत मुंग्याच असल्याचें हीं पोळीं फार चकचकीत दिसतात. पोळीं जरी फार सुळसुळीत असली तर त्यांचा पृष्ठभाग खड-

बडीत असतो. म्हणूनच ह्यावर वावरणाऱ्या मुंग्या आपल्या पायांनीं त्याला धट्ट धरून असतात. त्या इकडे तिकडे हालचाल करतात, तरी आपल्या पायाची पकड मात्र सोडीत नाहींत.

जेन्हां दुसऱ्या मुंग्यांना मध लागते तेव्हां त्या मुंग्या आठ्ठ्यावर चढून पोळ्याला विलगतात आणि तेथें असलेल्या मुंग्यांच्यातवळ मध मागतात. मग ह्या पहिल्या म्हणजे पोळ्याच्या मुंग्या आपल्या पोटांतून मध काढून जो कोणी मागेर त्याला देतात.

कधी कधी खांतील कामकरी मुंग्या मध वेळून येतात 'च पोळ्यांतील मुंग्यांना पावतात. ह्या मुंग्या 'आ' करून सर्व मध पिऊन टाकतात. ह्या मुंग्यांचे काम एवढेंच, कामकरी मुंग्यांनीं आणलेला मध पोटर प्यावयाचा. आशिर्वाद्य त्यांना दुसरें कामच नाहीं.

इतर मुंग्याप्रमाणे तुमरे काहीही काम करीत नाहीत.

आ मुंग्या आपली वाढले फार स्वच्छ ठेवतात. काही मुंग्या मुंग्याकाढी मध आणण्यासाठी बाहेर पडतात. काही मुंग्या परी राहून घराची राखण करतात. मध आणण्यासाठी गेलेल्या मुंग्या मध घेऊन आल्या म्हणजे निळीतील बहान मोठ्या मुंग्या आपल्याला पाहिजे असेल तेवढा मध त्यांच्या जवळून वेतात. त्यांतील काही मुंग्यांची पिछे कितीही मध प्याली तरी तुम होत नाहीत. सत्या अर्थ असा की ही पिछे मधाची पोली होऊन आज्याला लटकू लागणार.

आणलेला मध सर्वांचा पिऊन झाल्यावर जो उरेल. तो त्या मुंग्या पोळ्यांतील मुंग्यांचा नेऊन देतात. पोळ्यांतील मुंग्यामुद्धा मध पिऊन अगदी एस होतात. त्या आपले हातपाय हलवू शकत नाहीत. इतकेच नव्हे तर त्यांना श्वास घ्यावयास मुद्धा श्वास पडतो. पोळ्यांतील आ मुंग्या वर्षे वर्षे असाच आज्याला लटकून असतात.

एकाद नेळी पोळ्यांतील एकादी मुंगी अगदी रिकामी होते. मग ती साली उतरून

आंगणापर्यंत येऊन होकावून जाते. पण ती बाहेर जाऊन मध आणीत नाही.

आंच्या एका वाक्यांत कर्मितकरी दहा तरी अंधार कोढल्या असतात आणि एकेका कोढीत तीसतीस मधाच्या मुंग्या आज्याला लटकून असतात. आ मुंग्यांना दोन पोटे असतात. एक त्यांचे आणि एक त्यांच्या समाजाचे. म्हणजे लोकसेवेचे.

मधाच्या मुंग्यांना नेव्हां स्वतःसाठी पध खावासा वाटतो तेव्हा त्या आपल्या सार्वजनिक पोटांतील थोडा मध आपल्या पोटांत नेतात. पणु असे कणाच्या मुंग्या फारच थोड्या असतात.

आ मधाच्या मुंग्यांची हिंडण्या निजण्याची इच्छा पूर्ण नष्ट झालेली असते. म्हणूनच त्या एके ठिकाणी वर्षानुवर्षे लटकून असतात. आ मुंग्या आपल्या मागच्या पायांनी आज्याला लटकतात आणि मधल्या पायांनी आपले शरीर साफ करतात. जर कधी एकाद्या मुंगीने आपले अंग साफ केले नाही तरी त्यांना चिंता करण्याचे कारण नाही. कारण दुसऱ्या मुंग्या येऊन त्यांचे शरीर साफ करून जातात. जसजशा नव्या नव्या मधाच्या मुंग्या होत जातात तशा तशा पाहून दुसऱ्या कामकरी मुंग्या त्यांच्याजवळ

जुन्या मुंग्या पडून जातात. पुष्कळ वर्षांपासून ज्या मुंग्या लटकून राहिलेल्या असतात त्यांच्या पायाची कळ पुढे पुढे सैल होते आणि आ मुंग्या खाली पडतात. तेव्हा बहुतेकींचे हात पाय नाहीत डोळे तुटते व त्या निरुपयोगी होतात त्यातून मुद्धा ज्या सरळ खाली तीड करून पडतात. त्या रांगत रांगत जाऊन पुन्हा आज्याला लटकतात. पण बहुत करून त्या तशा पडत नाहीत. म्हणून पडल्या की त्या तशाच तेथे हातपाय आपटत बसतात. त्यांना पडलेल्या पाहून दुसऱ्या कामकरी मुंग्या त्यांच्याजवळ

येऊन त्यांची सेवा शुश्रूषा करतात. पण त्यांना पुन्हा आढ्यापडते नेत नाहीत. कधी कधी अशा स्थितीत त्यांना दोन तीन महिने पडून राहावे लागते. मग हळू हळू त्या मरून जातात.

कधी कधी ह्या मुंग्या उलट्या पडल्या तरी सरळ होऊन पुन्हा आढ्याकडे जातात. मधाच्या मुंग्या खाली पडल्या तर कधी कधी त्यांतील मध सौंझून जातात. त्या मासाने बाकीच्या मुंग्या तेथे जमतात व सर्व मध पिऊन टाकतात. त्यांतूनही उरलाच तर कामकरी मुंग्या तो मध मधल्या मुंग्यांना नेऊन देतात.

केव्हा केव्हा मधाच्या मुंग्या तद्याच लटकत असतांना मरून जातात. पण हे दुसऱ्या मुंग्यांना कळत नाही. त्या बाकीच्या मुंग्यांच्याबरोबर धानाहि साफ करून जातात. जेव्हा त्या मध बायला किंवा ध्यायला येतात

तेव्हा जर त्या मुंग्यांनी तोंड उघडले नाही तर त्यांना संशय येतो. मग बऱ्याच मुंग्या येऊन त्यांना तोंड उघडाव्यास सांगतात. तेव्हा सुद्धा त्यांनी तोंड उघडले नाही म्हणजे त्यांचा संशय पक्का होतो की त्या मुंग्या जातां मेल्या आहेत.

ह्या मृत देहांची अंत्येष्टिक्रिया त्या मुंग्या शालोक्त रीतीने करतात. कांहीं मुंग्या वर चढून येलेल्या मुंगीचे शव तोडून तोडून खाली टाकतात. नंतर त्या शवाला त्या एका विशिष्ट जागी म्हणजे त्यांच्या खास स्मशानांत नेतात. तेथे पूर्वी मेलेल्या मुंग्यांच्या दिगांत त्यांचा देह मिसळतात. नंतर अंधार कोठडीत येऊन आढ्याला लटकत असलेले त्यांचे पाय काढून टाकून त्या मृत शरीरात नेऊन टाकतात. ह्या त्यांच्या अंत्येष्टीक्रियेत बऱ्याच मुंग्या भाग घेतात.

मैत्री

★

[श्री. डॉ. श्री. वासीकर]

विशाल होती नील सरोवर
नीर ज्याचे प्रगल्भ झील।

सूर्य अंगमा करस्पर्शाने
उजळति त्याचे ओले अंतर।

शोभावाला अपुले तारे
तथात पाही रात्री अंतर।

लबाड वायू शील घालतां
मोवें मोहक हसे सरोवर।

फडफड करुनी गाणे गाई
कांठावरचा हिरवा पिंपळ।

तालावरती गीताच्या त्या
नाचत लहरी जलपुष्पावर।

सांड सकाळीं सान पांखरे
कांठावरतीं करिती किलबिल।

वनराणीच्या वैभवासही
कुलवित होते जीवत त्यांतिल।

सौंदर्याने समृद्धीने
शिणलेल्यांचे सुखे अंतर।

जो तो त्याला मैत्रीमध्य
मोवें म्हणतो 'रम्य सरोवर'।

★ ★ ★
दुषेवानें प्रणव उग्राळा

जीवन जळले विभव संपले
दृश्य लोपले सारे सुंदर !

कोळपलेला पिंपळ वाटे
कांठांचा जणु अस्त्रपंजर।

धुत्कारानें घुबड घालते
मोवास्यावर आणखीच भर।

तापदग्ध अन् भय्र मनाची
साक्ष देतसे सद्गु निजल।

दिसू लागती आघाताचे
दृश्य पटावर तळे भयंकर।

सहवासानें मृदु शब्दानें
कुणी न केले त्यांचे सांवन।

प्रेमयीण अन् मैत्रीविष वें
मयाच वाटे विदीर्ण जीवन।

युगा युगा सप्त पल्ले वाढती
किती तयानें कुढायचे पण !

★ ★ ★

त्या वेळीं मी जाता तेथे
पेकुं आले मजला हृदयत।

सरोवराच्या उष्ण उरंतिल
उष्ण उसासे होते सांगत।

“ऐश्याची मैत्री सारी

